

Національна академія педагогічних наук України

Інститут проблем виховання

ШАХРАЙ ВАЛЕНТИНА МИХАЙЛІВНА

УДК 37.013.42 + 373.5.035 : 792

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ
ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА**

13.00.05 – соціальна педагогіка

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Миропольська Наталія Євгенівна,
Інститут проблем виховання НАПН України,
головний науковий співробітник лабораторії
естетичного виховання та мистецької освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Безпалько Ольга Володимирівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
директор Інституту людини;

доктор педагогічних наук, професор
Локарєва Галина Василівна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри акторської майстерності;

доктор педагогічних наук, професор
Горбенко Сергій Семенович,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова, професор кафедри теорії
та методики музичної освіти, хорового співу і
диригування.

Захист дисертації відбудеться “ 27 ” грудня 2016 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Із дисертацією можна ознайомитись у науковій частині та на офіційному сайті Інституту проблем виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9).

Автореферат розіслано “ 25 ” листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Комарівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Суспільні процеси в сучасній Україні висувають перед її громадянами вимоги постійного поповнення знань, оволодіння новими вміннями і навичками для забезпечення належної самореалізації й самоствердження себе в соціумі. У той же час важливим є оволодіння людиною способами захисту від техногенного й інформаційного навантаження, яке перманентно зростає, підвищуючи ризик руйнування особистісної цілісності. Отже, постає необхідність формування соціально компетентної особистості, яка могла б адекватно впоратися з викликами та загрозами нинішнього соціального світу і, водночас, якнайповніше використовувати можливості, пропоновані ним, як для власного розвитку, так і для вдосконалення соціального середовища. Це передбачає пошук ефективних засобів соціально-виховного впливу на молоде покоління, залучення школярів до таких видів діяльності, які сприяють гармонізації їхніх стосунків з іншими, збагачують соціально-культурний досвід, активізують творчі сили, забезпечують релаксацію й емоційне відновлення.

Дієвим способом пізнання індивідом людського світу, усвідомлення ним ціннісної основи буття, джерелом розвитку емоцій, почуттів, комунікативних здібностей завжди слугувало мистецтво, зокрема театральне. Використання потенціалу театального мистецтва у формуванні соціальної компетентності учнів основної і старшої школи в період зрослої суспільної складності та соціально-психологічної напруженості, посилені екстремальними подіями, що відбуваються в Україні і світі останніми роками, є надзвичайно актуальним.

Питання оптимізації соціальної та виховної роботи з учнями, надання педагогічної допомоги дітям в умовах ускладненої життєдіяльності, що породжує ризики і небезпеку, відображено в Законах України “Про охорону дитинства”, “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю”, “Про культуру”, Указі Президента України “Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки”, Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексній програмі художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах.

Теоретико-методологічною базою дослідження соціальної компетентності слугують праці, у яких висвітлено особливості взаємодії особистості і суспільства (П. Бергер, П. Бурдє, Ю. Габермас, Е. Гіденс, Е. Гофман, І. Кон, Т. Лукман, І. Мартинюк, Т. Парсонс, Ю. Резник, П. Сорокін, Н. Черниш, М. Шульга), психологічні та педагогічні регулятори життєдіяльності індивіда в соціумі (О. Асмолов, І. Бех, Л. Божович, О. Власова, Д. Ельконін, Д. Леонтєв, О. Леонтєв, А. Лякішева, А. Маслоу, В. Москаленко, А. Мудрик, Ю. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Т. Титаренко, В. Сухомлинський, В. Циба та інші).

Осмилення соціальної компетентності як умови гармонійної взаємодії особистості із соціальним середовищем здійснено у працях В. Байденка, І. Бега, Н. Бібік, В. Гаврилук, І. Зимньої, Н. Калініної, С. Краснокутської, В. Куніциної, Л. Сохань, М. Степаненка, А. Флієра, А. Хуторського. Педагогічні шляхи та способи формування соціальної компетентності дітей і молоді розкривають у своїх

дослідженнях Л. Гієнко, М. Докторович, І. Зарубінська, О. Пометун, О. Савченко, Т. Самсонова, В. Тернопільська, І. Рогальська-Яблонська, О. Шапран та інші.

Важливі аспекти соціально-педагогічної роботи, спрямованої на ефективну соціалізацію підлітків і старшокласників, профілактику їх соціальної дезадаптації розкриваються в дослідженнях О. Безпалько, Р. Вайноли, І. Зверєвої, Г. Лактіонової, І. Липського, А. Капської, В. Корнешук, Т. Кравченко, В. Оржеховської, Ж. Петрочко, Н. Сейко, Т. Федорченко та інших. На необхідності формування соціальності, зокрема у дітей і молоді, як засобу гармонізації соціальних відносин наголошують А. Рижанова, С. Харченко. Роль залучення учнів до різних форм громадської суспільно корисної діяльності, становлення їх громадянськості знаходить відображення в наукових розвідках П. Вербицької, Н. Коляди, Г. Назаренко, І. Осадчого, Л. Романовської, Н. Чернухи та інших науковців.

Сучасний політико-економічний та духовно-моральний стан українського суспільства потребує глибшого усвідомлення значущості виховання. Виховні принципи, завдання, засоби, зміст, технології та методи за сучасних соціокультурних умов обґрунтовано в дослідженнях О. Безкоровайної, С. Горбенка, О. Єжової, Л. Канішевської, О. Коберника, С. Коновець, Л. Москальової, Д. Пащенко, Т. Потапчук, Г. Пустовіта, А. Солодкої, Г. Шевченко та інших.

Цінність театру як соціально-інтеграційної, соціально-орієнтаційної, соціально-виховної інституції розкривається у працях І. Андрєєвої, Д. Антоновича, Б. Брехта, Б. Грінченка, Н. Корнієнко, Е. Крега, Леся Курбаса, М. Євреїнова, К. Станіславського, І. Франка, Е. Фромма, Н. Чечель, Ф. Шиллера, Б. Шоу та інших. Важливими є ідеї Б. Брехта щодо поєднання театру і педагогіки, використання *Lehrstück* ("навчальна" або "повчальна" п'єса), засобами якої порушуються й аналізуються важливі суспільно-політичні проблеми. Роль театральної гри у становленні ефективної взаємодії людини та соціуму знайшла обґрунтування у працях Е. Берна, Е. Гофмана, Дж. Міда, Й. Гейзінги, Я. Морено.

Виховну та корекційну функції самодіяльного дитячого театру виокремили свого часу М. Бахтін, А. Макаренко, С. Русова, С. Шацький. Значення використання театального мистецтва у вихованні школярів, забезпечення, завдяки театально-педагогічним засобам, окремих аспектів їх естетико-культурного, інтелектуального, соціального розвитку розкрито в багатьох сучасних науково-педагогічних дослідженнях (О. Антонова, В. Букатов, М. Дергач, О. Єршова, О. Комаровська, О. Лапіна, О. Нікітіна, Н. Миропольська, Л. Масол, Т. Полякова, О. Руденко та інші). Підготовку фахівців до застосування театально-ігрових методів у професійній діяльності, розвиток комунікативної культури висвітлено в наукових доробках Л. Барановської, О. Котикової, Л. Лимаренко, Г. Локаревої, С. Соломахи та інших учених.

Протягом останніх років педагогічна наука дедалі частіше порушує проблему використання театального мистецтва в соціально-педагогічній роботі з дітьми і молоддю, зокрема для профілактики та корекції поведінкових девіацій (Є. Ганелін, А. Капська, М. Кіпніс, Р. Короткова, С. Тетерський, І. Раєцька, О. Федій). Розглядаються питання використання театального мистецтва з метою психологічної допомоги у розв'язанні життєвих проблем дітей та учнівської молоді (Є. Воропаєв, Ф. Зайнулліна, К. Чедія). У соціально-педагогічну практику

впроваджується технологія “форум-театру” (Forum theatre), або “театру пригноблених” (А. Боаль), спрямована на поліпшення і гармонізацію соціальних відносин. Відгуком на трагічні події останніх років став “Театр переселенця” за підтримки Агентства ООН у справах біженців (UNHCR).

Водночас проблема формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва як системи педагогічної роботи залишилася поза увагою дослідників і не набула цілісного наукового осмислення. Слід також констатувати обмежене використання театрального мистецтва шкільними фахівцями-практиками, насамперед у формуванні соціальної компетентності учнів.

Актуальність дослідження проблеми зумовлена низкою *суперечностей* між:

- суспільною затребуваністю виховання соціальної компетентності учнів основної і старшої школи і низьким рівнем розроблення цієї проблеми у педагогічній теорії і практиці;

- соціально-психологічним ускладненням сучасного середовища й обмеженістю використання засобів педагогічної допомоги особистості щодо подолання його негативного впливу;

- потенціалом театрального мистецтва у формуванні різних аспектів соціальної компетентності та недостатнім методичним забезпеченням цього процесу в соціально-педагогічній і виховній роботі з підлітками і старшокласниками;

- доцільністю застосування в навчально-виховному процесі засобів та методик, які відповідають інтересам сучасних учнів, і певною інертністю їх використання у педагогічній практиці.

Недостатнє наукове опрацювання проблеми, необхідність усунення зазначених суперечностей зумовили вибір теми дисертації ***“Теоретико-методичні засади формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва”***.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконувалося згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи лабораторії естетичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України і є складником тем “Естетизація навчально-виховного процесу в основній і старшій школі” (державний реєстраційний номер 0110U001193), “Художньо-естетичні технології позакласної виховної роботи в основній школі” (державний реєстраційний номер 0113U001208). Дослідження здійснено в межах реалізації наукової теми кафедри соціальної роботи і психології Білоцерківського інституту економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»” “Соціально-психологічні проблеми молоді сучасного українського суспільства” (державний реєстраційний номер 0108U009897 від 20.12.2008 р.).

Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 10 від 30.10.2008 р.) та Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 10 від 23.12.2008 р.).

Мета дослідження – на основі наукового аналізу поняття соціальної компетентності особистості й обґрунтування ролі театрального мистецтва в розвитку цього феномену розробити та експериментально перевірити модель

формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва.

Завдання дослідження:

1. Уточнити сутність поняття “соціальна компетентність особистості”, його структуру, з’ясувати соціальні й виховні детермінанти формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи в сучасних суспільних умовах.

2. Розкрити потенціал театрального мистецтва у формуванні соціальної компетентності учнів основної і старшої школи та запобіганні їх соціальній дезадаптації.

3. Визначити діагностувальну процедуру для вимірювання соціальної компетентності та схарактеризувати стан її сформованості в учнів основної і старшої школи.

4. Змоделювати процес формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва та обґрунтувати відповідні соціально-педагогічні умови.

5. Розробити змістово-методичне забезпечення процесу формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва.

6. Здійснити аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи з формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва.

Об’єктом дослідження є процес формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови та змістово-методичне забезпечення процесу формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва.

Концепція дослідження. У формуванні соціальної компетентності учнів основної і старшої школи слід враховувати особливості і перспективи розвитку конкретного соціального середовища та спрямовувати учнів на його діяльне освоєння шляхом розширення знань про соціум, його ціннісні засади, активізуючи емоційно-почуттєву сферу школярів та залучаючи їх до практичної групової діяльності. Театр як вид мистецтва й соціальна інституція володіє комплексом естетико-педагогічних інструментів і механізмів для розвитку компонентів соціальної компетентності особистості, профілактики її соціальної дезадаптації, чим зумовлює потребу активного використання театральних засобів у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. Однією з головних умов ефективності формування соціальної компетентності школярів є підвищення рівня театральної культури колективу загальноосвітньої школи, що спрямовує педагогів на використання театральних засобів у навчальній та позанавчальній роботі з учнями, допомагає утвердженню суб’єкт-суб’єктних стосунків між вихованцями і вихователями, стимулює розвиток здібностей та потреб дітей, зокрема соціальних, сприяє гармонізації їх внутрішнього світу. Надзвичайно важливою є практика взаємодії школярів один з одним у театральній групі (колективі) як своєрідній моделі соціуму, в якому забезпечується розвиток та перевірка стратегій і тактик соціальної поведінки, набувається і розширюється

соціальний досвід, здійснюється соціальне пізнання, розвиваються комунікативні навички, що сприяє становленню соціально компетентної особистості.

Концепція дослідження знаходить вияв на методологічному, теоретичному і практичному рівнях.

Методологічний рівень відображає єдність та взаємозалежність фундаментальних наукових підходів до вивчення проблеми дослідження:

- гуманістичного (постулює необхідність визнання позитивної основи буття людини, її спрямованості на творчість, самореалізацію, удосконалення, зумовлюючи створення умов для вільного розвитку, саморозкриття індивіда, залучення його до різних видів діяльності, пов'язаних насамперед з різними видами мистецтва, що забезпечують найширший вияв здібностей);

- соціокультурного (передбачає розгляд соціального виховання особистості відповідно до особливостей і потреб культури певного соціуму, формування особистості у поєднанні соціальних та культурних чинників, що підсилює дію кожного з них, усвідомлення залежності результативності виховання людини від наявних обставин її соціально-культурної адаптації, становлення соціальної суб'єктності, розвитку соціальної творчості);

- аксіологічного (зумовлює визнання ціннісного підґрунтя соціальної компетентності особистості, інтеріоризацію загальнолюдських (добро, краса, істина, любов) та власне соціальних (солідарність, кооперація, соціальне благополуччя, соціальний успіх) цінностей, що запобігає асоціальній (антисоціальній) спрямованості життєдіяльності індивіда);

- особистісно орієнтованого (визначає сприйняття школяра як повноправного учасника виховного процесу, що вимагає суб'єкт-суб'єктних стосунків педагога і вихованця, урахування індивідуальних особливостей учня та умов його соціального розвитку, формування суб'єкта соціального (громадського) життя, здатного до життєвого вибору, утвердження себе в соціумі, відповідального за свої вчинки та рішення);

- компетентнісного (обґрунтовує необхідність для особистості в сучасних суспільних умовах бути здатною та готовою застосовувати набуті знання, уміння, цінності, досвід у практичній діяльності з метою результативного розв'язання особистих і соціальних проблемних ситуацій);

- середовищного (розкриває вплив соціального середовища (макро- та мікрорівня) на формування особистості, спрямовує на використання його соціально-виховного потенціалу, зокрема сім'ї, шкільного колективу, громади для ефективного соціального розвитку учня і становлення його як суб'єкта соціальних відносин);

- системного (передбачає розгляд соціальної компетентності як певної системи, сукупності компонентів, у яких відображаються особливості взаємодії “особистість – суспільство”, як інтегративної якості, що забезпечує, з одного боку, самореалізацію, самоствердження індивіда, а з іншого – сприяє повноцінному розвитку суспільства);

- комунікативно-діалогічного (визначає підґрунтям удосконалення суспільства й окремої особистості комунікативну взаємодію на діалогічній основі, необхідність утвердження в міжособистісних стосунках поваги, толерантності,

розвитку мовної і мовленнєвої культури, соціального інтелекту, навичок групової роботи, спроможності до запобігання та вирішення конфліктів);

– статусно-рольового (характеризує соціальну поведінку особистості в контексті оволодіння нею статусами та ролями, виробленими і пропонованими суспільством, визначає роль як соціальну функцію особи, реалізація якої забезпечує повноцінне функціонування суспільства та сприяє гармонізації соціальних відносин).

У дослідженні також використано теорію соціальної драматургії Е. Гофмана, яка пояснює соціальну поведінку людей (соціальних акторів), спираючись на особливості акторської гри та взаємодії театральної сцени й глядацької зали, проводить аналогію соціальної дії з дією театральною, соціальних ролей з ролями акторськими, атрибутами соціального життя з театральними атрибутами. Ця теорія посилює усвідомлення значущості самодіяльного театрального мистецтва для соціального розвитку особистості, удосконалення її комунікативної та соціально-творчої здатності, формування навичок практичної соціальної взаємодії.

Теоретичний рівень знаходить прояв в аналізі наукових трактувань соціальної компетентності як інтегративної якості особистості та класифікації їх, уточненні структури соціальної компетентності й висвітленні її компонентів, обґрунтуванні важливості інтерналізації головних соціальних ролей учнями основної і старшої школи, що визначатиме зміст формування їх соціальної компетентності, виявленні педагогічних засад (виховних принципів, урахування психологічних особливостей вихованців, форм роботи, засобів, методів) формування соціальної компетентності підлітків і старшокласників загальноосвітньою школою як провідною соціально-виховною інституцією. Необхідним є з'ясування потенціалу театрального мистецтва в естетизації соціального буття особистості, визначення естетико-педагогічних інструментів та механізмів театрального мистецтва, доведення профілактико-терапевтичної спроможності театрально-мистецьких засобів щодо запобігання соціальній дезадаптації учнів. Дослідження передбачало обґрунтування діагностувальної процедури для встановлення рівнів сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи.

Практичний рівень зумовив розроблення моделі формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва, яка охоплює теоретичний, організаційно-методичний і діагностичний складники та способи їх реалізації.

Загальна гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи стане більш результативним, якщо в загальноосвітній школі буде реалізовуватись модель формування соціальної компетентності учнів засобами театрального мистецтва. Означена модель передбачає ґрунтовне усвідомлення педагогами сутності соціальної компетентності особистості, її структури та значущості для успішного суспільного розвитку й особистісного зростання учнів та широке застосування в соціально-виховній практиці засобів театрального мистецтва як ефективного естетичного чинника формування соціальної компетентності підлітків і старшокласників. Застосування моделі потребує від педагогів оволодіння естетико-педагогічними інструментами

театрального мистецтва та знаннями й навичками організації компетентісно спрямованої театральної-ігрової діяльності учнів.

Часткові гіпотези дослідження відображають припущення, що формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва буде ефективним за таких умов:

- підвищення рівня театральної-педагогічної культури колективу школи, що потребує сприйняття театральної-ігрової діяльності школярів як значущої та педагогічно доцільної, як поля їх соціального зростання, набуття ними навичок успішної соціальної взаємодії, досягнення соціального успіху та самореалізації; оволодіння педагогами елементами театральної педагогіки, організації театральної-педагогічної роботи з учнями на ґрунті суб'єкт-суб'єктних стосунків, творчості;

- технологізація процесу використання театрального мистецтва у шкільній практиці, що зумовлює визначення чіткої мети, завдань, вибір доцільних форм, змісту, методів театральної-педагогічної роботи, алгоритму дій, урахування вікових та соціально-психологічних особливостей вихованців, розроблення театральних-педагогічних соціально значущих проєктів;

- співпраця загальноосвітньої школи з іншими інститутами соціального виховання та громадою в організації театральної-ігрової діяльності учнів, стимулювання становлення суб'єктності школярів, підтримка їх ініціативності, соціальної активності;

- поєднання у процесі соціального розвитку школярів театрального мистецтва і методів психотерапії, зокрема таких її напрямів, як психодрама, драмотерапія, маскотерапія (трансформаційні різновиди театрального мистецтва), арт-терапія.

Методологічну основу дослідження становлять: гуманістичний, соціокультурний, компетентісний, середовищний, особистісно орієнтований, аксіологічний, системний, комунікативно-діалогічний, статусно-рольовий підходи до з'ясування процесу соціального розвитку особистості та умов удосконалення її відносин із соціумом; ідеї формування особистості у спілкуванні та предметно-перетворювальній діяльності шляхом освоєння навколишнього світу; теорія соціальної драматургії, що пов'язує соціальну поведінку індивіда як соціального актора із театральною грою; театрознавчо-соціологічне та психолого-педагогічне осмислення ролі театрального мистецтва в естетизації буття особистості, в удосконаленні її соціальної взаємодії, ефективному оволодінні соціальними ролями.

Теоретична основа дослідження визначається концептуальними положеннями педагогіки та психології про закономірності формування й розвитку особистості (О. Асмолов, О. Леонтьєв, Д. Ельконін, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Рубінштейн, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський), посилення ролі виховання в сучасному суспільстві, ускладненому різноманітним проблемами (І. Бех, Г. Корнетов, А. Мудрик, Г. Пустовіт, Г. Шевченко), необхідність розвитку соціальності індивідів як мети соціального виховання (А. Рижанова, С. Харченко), зрослої потреби в наданні соціально-педагогічної допомоги дітям та молоді для їх належної життєдіяльності у проблемному соціумі (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова), необхідність застосування компетентісного підходу в освіті (Н. Бібік, О. Глузман, І. Зимня, В. Луговий, О. Пошетун, О. Савченко, Г. Селевко, А. Хуторський), соціальну компетентність як потребу удосконалення

соціуму й окремої особистості (В. Гаврилюк, А. Флієр), роль естетизації освітнього процесу в гармонізації буття індивіда (Н. Миропольська, О. Рудницька, О. Комаровська, Л. Сморг), театральну педагогіку як спосіб удосконалення навчання та виховання учнів (В. Абрамян, Л. Дубина, О. Єршова, Г. Локарева), самодіяльну театральну творчість дітей як чинник їх всебічного розвитку (М. Бахтін, Л. Виготський, Є. Ганелін, А. Макаренко, Т. Полякова, С. Шацький); соціологічні, соціально-психологічні, театрознавчі ідеї про театр як своєрідний соціальний інститут, спрямований на вдосконалення соціальної взаємодії (І. Безгін, Б. Брехт, І. Андреєва, Й. Гейзінга, Д. Дідро, Н. Корнієнко, Лесь Курбас, Р. Роллан, К. Станіславський, І. Франко, Ф. Шиллер), соціально-терапевтичний потенціал театального мистецтва (М. Андерсен-Уоррен, Р. Арнхейм, М. Євреїнов, П. Келлерман, Д. Кіппер, Я. Морено), суспільство як систему, сукупність статусів та соціальних ролей (Е. Гіденс, Е. Гофман, Дж. Мід, Т. Парсонс, Ю. Габермас, Н. Черниш), соціальну успішність та суб'єктність особистості (Є. Головаха, П. Горностаї, Л. Сохань, О. Злобіна, Ю. Резник, Н. Сарджвеладзе, П. Сорокін).

У процесі дослідження використано **методи**:

теоретичні – аналіз і синтез теоретичних та науково-методичних джерел з педагогіки, психології, соціальної психології, соціології, філософії, естетики, театрознавства для розроблення основних понять дослідження щодо феномену соціальної компетентності особистості та потенціалу театального мистецтва у формуванні соціальної компетентності учнів; систематизація й узагальнення наукових поглядів на сутність та способи формування соціальної компетентності учнів; аналіз розвитку педагогічних ідей використання театально-ігрових засобів у соціальному розвитку школярів; теоретичне моделювання і прогнозування системи театально-педагогічної роботи школи з формування соціальної компетентності учнів;

емпіричні – методи опитування (анкетування, інтерв'ювання, бесіда), тестування, аналізу документів (контент-аналіз творчих робіт учнів), незакінчених речень, соціометрії, експертної оцінки, спостереження, узагальнення педагогічного досвіду, розв'язання учнями творчих завдань, біографічний метод, соціолінгвістичний метод; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) – для збору фактологічного матеріалу з метою визначення рівнів сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи та результативності розробленої моделі формування соціальної компетентності учнів засобами театального мистецтва;

статистичні – математичне статистичне опрацювання інформації, здобутої під час і в результаті педагогічного експерименту (побудова статистичних таблиць, що відображують рівні сформованості соціальної компетентності учнів, встановлення кореляційного зв'язку між факторними та результативними ознаками формування соціальної компетентності школярів за допомогою χ^2 – критерію (“хі-квадрат критерію”).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування соціальної компетентності школярів засобами театального мистецтва (підвищення рівня театально-педагогічної культури колективу школи; технологізація процесу

використання театрального мистецтва у шкільній практиці; співпраця загальноосвітньої школи з іншими інститутами соціального виховання та громадою в організації театральньо-ігрової діяльності учнів; поєднання в процесі соціального розвитку школярів театрального мистецтва і методів психотерапії); схарактеризовано компоненти соціальної компетентності особистості (статусно-рольовий, ціннісно-диспозиційний, комунікативний); розкрито потенціал театрального мистецтва у формуванні соціальної компетентності учнів основної і старшої школи та запобіганні їх соціальній дезадаптації; естетико-педагогічні інструменти театрального мистецтва (театральна гра; театральна група (колектив) як педагогічно створене соціальне середовище; драматичний складник театральних дійств; організаційно-методична система підготовки театральних постановок; комплекс різних видів мистецтва, використовуваних у театральних спектаклях); канали соціально-терапевтичного впливу театрального мистецтва на школярів – катарсичний, рольовий, творчий, аналітико-проектувальний, практико-перевірний, емоційно-почуттєвий, комунікативно-груповий); визначено діагностувальну процедуру для вимірювання сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи (критерії: когнітивний, емоційний, діяльнісний, рефлексивний; показники та рівні: соціально творчий, соціально діалогічний, соціально адаптаційний, соціально аморфний, соціально дезадаптаційний); змодельовано процес формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва; обґрунтовано функціонування шкільного соціально-центрованого театру як інноваційного театрального різновиду, спрямованого на міжособистісний діалог, проникнення учнями в сутність різноманітних міжособистісних та соціальних проблем; запропоновано шляхи підвищення театральньо-педагогічної культури працівників соціально-виховної сфери;

уточнено поняття “соціальна компетентність особистості”, яке розглядається як цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність соціальних знань, умінь, цінностей, досвіду, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства (насамперед шляхом засвоєння провідних соціальних ролей, ефективного вирішення соціально-проблемних ситуацій), самореалізацію та соціальну творчість, відображаючи якісний ступінь соціалізованості індивіда; структуру соціальної компетентності особистості (статусно-рольовий, ціннісно-диспозиційний, комунікативний компоненти); зміст головних соціальних ролей, що є підґрунтям формування соціальної компетентності підлітків і старшокласників (соціальних ролей громадянина, трудівника (учня), сім’янина, культурного споживача та творця у сфері дозвілля); сутність поняття “театральньо-педагогічна технологія” як сукупності знань про ефективні способи та методи організації театральньо-ігрової діяльності школярів і саму практику алгоритмічного застосування цих знань для вирішення конкретної педагогічної проблеми (соціально-педагогічної, виховної, навчальної);

дістали подальшого розвитку поняття “механізми соціалізації” в контексті формування соціальної компетентності учнів засобами театрального мистецтва; педагогічні підходи до формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи в сучасних умовах українського суспільства; зміст, форми, методи

формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва.

Практичне значення здобутих результатів полягає у розробленні і впровадженні програми “Театр. 8–12 класи” для факультативних курсів та курсів за вибором спеціалізованих загальноосвітніх шкіл музичного профілю (рекомендовано МОН України – лист № 1/11–787 від 18.03.2008), написанні і публікації сценаріїв вистав та методичних рекомендацій педагогам для роботи з учнями в посібнику для вчителя “Уроки художньо-естетичного циклу в школі: навчання і виховання” (диплом I ступеня АПН України в номінації “За кращу науково-методичну роботу, опубліковану в 2006 році”), у монографії “Соціально-ціннісний аспект діяльності дитячого театру”, розробленні програми та впровадження в освітній процес ВНЗ спецкурсу “Театральне мистецтво як засіб соціалізації особистості”, формулюванні пропозицій щодо способів підвищення театрального-педагогічного культури працівників соціально-виховної сфери, підготовці методичних рекомендацій для студентів з навчальних дисциплін “Превентивна педагогіка”, “Соціалізація особистості”, “Технології соціальної роботи” (затверджено методичною радою Білоцерківського інституту економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»” (протоколи: № 8/06 від 11.09.2006 р.; № 1/08 від 14.01.2008 р.; № 01/11 від 11.01.2011 р.).

Результати дослідження можуть бути використані у викладанні курсів теорії і методики виховання, соціальної педагогіки та соціальної роботи у вищих навчальних закладах, для розроблення спецкурсів з театральної педагогіки, педагогічних технологій, розвитку творчої особистості, в арт-терапії. Їх можуть застосовувати у своїй професійній діяльності вчителі, соціальні педагоги та соціальні працівники, психологи, педагоги позашкільних закладів та центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді з метою допомоги підліткам і старшокласникам у їх соціальному становленні, самореалізації та творчості, фахівці післядипломної педагогічної освіти для підвищення театрального-педагогічного культури працівників соціально-виховної сфери.

Результати дослідження **упроваджено** в соціально-виховний та навчальний процес освітніх закладів: Пристромської ЗОШ I–III ст. Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. (довідка № 1 від 23.06.2016 р.), Шпитківської ЗОШ I–III ст. Києво-Святошинського р-ну Київської обл. (довідка № 35 від 27.05.2016 р.), Горицького НВК Славутського р-ну Хмельницької обл. (довідка № 51 від 25.05.2016 р.), НВК “Загальноосвітня школа I–III ступенів, гімназія № 5” м. Славути Хмельницької обл. (довідка № 151 від 18.08.2016 р.), ЗОШ I–III ст. № 6 м. Здолбунова Рівненської обл. (довідка № 157 від 19.08.2016 р.), Сальківської ЗОШ I–III ст. Гайворонського р-ну Кіровоградської обл. (довідка № 01-79 від 16.06.2016 р.), загальноосвітніх шкіл м. Білої Церкви Київської області (довідка № 32 від 16.06.2016 р.), Центру творчості дітей та юнацтва “Соняшник” м. Білої Церкви Київської обл. (довідка № 21 від 23.06.2016 р.), Білоцерківського інституту економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»” (довідка № 147/08 від 17.08.2016 р.); у результативну організацію науково-дослідної роботи учнів НВК “Сквирський ліцей – загальноосвітня школа I–II ступенів” (наказ ДОН Київської ОДА № 65 від 04.03.2013 р.), членів Сквирського територіального відділення МАН

(диплом НЦ МАНУ (наказ № 88 від 28.12.2012 р.), наказ по відділу освіти Сквирської РДА від 26.12.2013 р., наказ головного управління освіти і науки Київської ОДА від 21.05.2011 р.).

Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 789 учнів основної школи і 582 учні старшої школи (контрольні групи – 179 учнів, експериментальні групи – 177). В експерименті взяли участь 152 педагоги та 64 студенти.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях та форумах: *міжнародних* – “Теоретичні та практичні проблеми прикладної лінгвістики, економіки, освіти” (Біла Церква, 2008); “Європейська інтеграція і перспективи розвитку економічного, соціального та інформаційного потенціалу України” (Біла Церква, 2009); “Освіта, наука та самореалізація молоді” (Рівне, 2009); “Економічні, соціальні та інформаційні проблеми розбудови державності: теорія, методологія, практика” (Біла Церква, 2010); “Фінанси, право та соціальні комунікації: досвід, тенденції та перспективи розвитку” (Біла Церква, 2011); “Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери” (Хмельницький, 2011); “Інтеграція України в європейській соціально-правовий, інформаційний та фінансовий простір: проблеми науки та практики” (Біла Церква, 2012); “Соціальна робота і сучасність: теорія та практика” (Київ, 2012); “Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі” (Київ, 2012); “Роль педагогіки та психології в сучасному світі” (Львів, 2012); “Этнопедагогика: история и современность” (Мозырь, 2013); “Актуальні дослідження в соціальній сфері” (II-VI конференції) (Одеса, 2013–2015); “Актуальні питання сучасної педагогіки” (м. Острог, 2013); 1st International symposium “Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives” (Vienna, 2013); “Актуальні проблеми розбудови та розвитку інклюзивного освітнього середовища” (Київ, 2016); “Удосконалення інформаційно-ресурсного забезпечення освіти і науки в умовах євроінтеграції” (Біла Церква, 2016); “Aktualne pytania i problemy rozwoju nauk społecznych (Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук)” (Kielce, Rzeczpospolita Polska, 2016); *всеукраїнських* – “Інноваційні технології навчання мов та культури в умовах євроінтеграції” (Біла Церква, 2005); “Рівність прав жінок і чоловіків у сучасному суспільстві: загальні та національні проблеми” (Біла Церква, 2005); “Інноваційні технології виховання учнів і молоді у позанавчальний час” (Житомир, 2005); “Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді” (Київ, 2005); “Аграрна наука – виробництву (актуальні питання лінгвістики та педагогіки)” (Біла Церква, 2006); “Актуальні питання освіти та мовознавства у вищій школі” (Біла Церква, 2007); “Цінності особистості у контексті викликів сучасності” (Київ, 2009); “Суспільне значення театрального мистецтва як одного з головних чинників формування художньої культури” (Київ, 2009); “Виховання дітей та учнівської молоді в соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів” (Київ, 2011); “Формування готовності соціальних працівників та соціальних педагогів до професійної діяльності” (Біла Церква, 2011); “Особистість у просторі виховних проєктів” (Київ, 2012); “Особистісний розвиток дітей та молоді в інноваційно орієнтованому освітньому середовищі” (Київ, 2015); *міських* – “Софія Русова і проблеми соціокультурного формування особистості в сучасних умовах українського

суспільства” (Біла Церква, 2006); “Сучасна освіта Білої Церкви. Європейські орієнтири” (Біла Церква, 2011).

Результати дослідження обговорено на засіданнях лабораторії естетичного виховання та мистецької освіти Інституту проблем виховання НАПН України, кафедри соціальної роботи і психології Білоцерківського інституту економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»”.

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії “Вплив глобалізаційних процесів на безпеку держави: економічний, інформаційний, соціальний та культурологічний аспекти” (2015) за загальною редакцією П. Юхименка автором підготовлено підрозділ 5.2 “Становлення соціальної компетентності особистості – вагомий чинник ефективного функціонування українського суспільства”. У посібнику для вчителя “Уроки художньо-естетичного циклу в школі: навчання і виховання” (2006, співавтори – Н. Миропольська, С. Ничкало, В. Рагозіна, Л. Хлебникова) автором написано розділ 3 “Естетичне навчання і виховання підлітків” та розроблено додаток В (с. 196–224). У науково-методичному посібнику “Софія Русова і проблеми соціокультурного формування особистості в сучасних умовах” (2006) дисертанту належить концептуальна ідея, укладання та наукове редагування текстів, написання передмови, додатків, розділу “Із скарбниці думок С. Русової”.

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в 63 публікаціях (з них 60 – одноосібні), у тому числі: 4 монографії (одна у співавторстві), 2 навчальних посібники (один одноосібний, має гриф МОН України – лист № 14/18.2-866 від 03.04 2006 р.), 23 статті у вітчизняних фахових виданнях, 6 – у зарубіжних періодичних наукових виданнях, 5 статей в інших виданнях, 18 – у збірниках матеріалів конференцій, 5 навчально-методичних видань.

Положення і результати **кандидатської дисертації** “Формування ціннісних орієнтацій підлітків у діяльності дитячого театру” (13.00.07 – теорія і методика виховання, Інститут проблем виховання АПН України, 2003 р.) у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел на 65 сторінках (594 джерела, з них 31 іноземною мовою), 22 додатки на 72 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 467 сторінок, з них 402 – основний текст. Робота містить 32 таблиці та 1 рисунок (з них 1 таблиця та рисунок на одну повну сторінку).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми; визначено мету, завдання, об’єкт, предмет дослідження; розкрито концепцію, гіпотезу, методологічні та теоретичні засади, методи дослідження; висвітлено наукову новизну, практичне значення роботи; наведено дані про впровадження й апробацію результатів дослідження, особистий внесок здобувача у працях, опублікованих у співавторстві, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **“Формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи як соціальна і виховна проблема”** – уточнено сутність

та структуру поняття “соціальна компетентність особистості”, з’ясовано соціальні та виховні детермінанти соціальної компетентності учнів основної і старшої школи.

Формування соціально компетентної особистості постало як одне з головних завдань успішного функціонування сучасного суспільства (для якого характерні ускладнення інституційних засад, соціально-групової і міжособистісної взаємодії, зростання техногенних, психогенних ризиків, посилення інформаційного впливу на людину) та важливий спосіб реалізації індивіда в соціальному бутті, становлення його суб’єктності (І. Бех, В. Болотов, С. Степаненко, Л. Сохань, А. Флієр). В освіті утверджується компетентнісний підхід, який акцентує на необхідності оволодіння учнями не тільки знаннями й навичками, але й здатністю застосовувати їх у різних сферах та ситуаціях власної життєдіяльності для досягнення в ній результативності й успішності (О. Глузман, І. Зимня, Дж. Равен, І. Тонкович, А. Хуторський та інші).

Аналіз тлумачення дослідниками поняття “соціальна компетентність” (І. Бех, О. Власова, М. Докторович, І. Зимня, Н. Калініна, С. Краснокутська, Г. Селевко, М. Рижаків, В. Гаврилук, О. Пометун, О. Прямикова та інші) уможливив його розгляд у трьох основних аспектах: як ступінь розвиненості особистісних ресурсів (знання, вміння, навички, цінності, досвід); як досягнення особистості у процесі її соціалізації, зокрема в інтерналізації соціальних ролей; як різнорівневий феномен, що дає особистості змогу знаходити для себе відповідне місце в соціально-компетентнісному просторі.

У дисертації уточнено поняття “соціальна компетентність особистості” як цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність соціальних знань, умінь, цінностей, досвіду, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства (насамперед шляхом засвоєння провідних соціальних ролей, ефективного вирішення соціально-проблемних ситуацій), самореалізацію та соціальну творчість, відображаючи якісний ступінь соціалізованості індивіда.

Спираючись на статусно-рольову теорію та зважаючи на “внутрішню” і “зовнішню” співвіднесеність індивіда із соціумом (Є. Весна), у структурі соціальної компетентності особистості виокремлено три компоненти: статусно-рольовий, ціннісно-диспозиційний, комунікативний.

Статусно-рольовий компонент соціально компетентної особистості містить такі її стрижневі здатності: адекватне орієнтування в соціальному просторі (соціальних статусах) та інтерналізація суспільно значущих соціальних ролей; усвідомлення змісту обраних соціальних ролей та способів їх виконання; належний кількісний і якісний склад рольового набору; прийнятний ступінь рольової децентрації (творче виконання соціальних ролей); наявність умінь щодо запобігання рольовим і міжрольовим конфліктам та спроможність вирішення їх (у разі виникнення); “артистизм” виконання соціальної ролі тощо. Формування статусно-рольового компоненту соціальної компетентності потребує використання потенціалу референтної для особистості соціальної групи. Для дітей підліткового і старшого шкільного віку такою групою є насамперед шкільний колектив та коло ровесників.

Особливий наголос у дисертації зроблено на певній аналогії соціальної ролі та ролі театральної, сценічного спектаклю та спектаклю соціального, що дає змогу здійснювати педагогічну підготовку до реалізації соціально-рольової поведінки

школярів у реальному соціумі шляхом її театрального програвання в умовному просторі театрального дійства.

Ціннісно-диспозиційний компонент соціальної компетентності особистості визначено як сукупність ознак: розвиненість в особистості соціально спрямованих потреб, диспозицій, цінностей, за узгодженості (балансу) колективістських та індивідуалістичних настанов; здатність людини до визначення життєвих цілей (соціальна безпека, соціальне благополуччя, соціальний успіх, соціальна творчість); надання пріоритету серед життєвих тактик активності, самостійності, просоціальності. Цей аспект соціальної компетентності варто розвивати у взаємозумовленості зі статусно-рольовим, оскільки сформована ціннісна система особистості є основою для адекватного вибору статусів та інтерналізації соціальних ролей.

Комунікативний компонент є показником здатності особистості реалізувати інтерналізовані соціальні ролі та інтеріоризовані соціальні цінності шляхом взаємодії, насамперед, у малій групі. *До комунікативного компонента соціальної компетентності особистості належать особистісні властивості:* соціальний інтелект (вияв соціально-перцептивних здібностей, соціальної уяви), мовна та мовленнєва культура (належний лексичний запас, майстерність у висловленні думки, переконуванні інших тощо), інтерактивні вміння для вирішення конкретних соціальних ситуацій (налаштованість на співробітництво з іншими, спроможність регулювати конфлікти тощо), навички самопрезентації і такі соціально-психологічні властивості, як асертивність, атракція, афіліація, емпатія тощо.

Без належної інтерналізації соціальних ролей громадянами будь-якого суспільства неможливе його повноцінне, стабільне функціонування. Водночас належна самореалізація окремих особистостей не може здійснитися в суспільстві низької згуртованості, високого рівня конфліктності, безвідповідальності його членів. З'ясовано, що для просування українського суспільства шляхом цивілізованості та демократичності надзвичайно важливою є інтерналізація учнями основної і старшої школи соціальних ролей: громадянина (розвиток почуттів любові до рідного народу, обов'язку та відповідальності перед країною, усвідомлення своїх громадянських прав та здатність до їх захисту, належний рівень політичної свідомості та поведінки, громадянська активність на рівні міста (села), школи, класу тощо); трудівника (усвідомлення цінності праці, розвиток працелюбності, здатність до правильного вибору професії на основі пізнання власних здібностей та аналізу ринку праці, спрямованість на співробітництво в конкретних трудових ситуаціях); сім'янина (розуміння значущості сім'ї як джерела підтримки та людського щастя, належне виконання ролей сина, дочки, брата, сестри, налаштованість на егалітарні взаємини в майбутній сім'ї, сформованість культури міжстатевих стосунків); культурного споживача та творця у сфері дозвілля (уміння дати оцінку культурному продукту та здійснити належний його вибір, розвиток естетичних потреб та інтересів, здатність до творчої діяльності у сфері дозвілля, засвоєння надбань етнокультури та спроможність до творчості на її підґрунті).

На основі аналізу науково-педагогічних праць щодо засобів, форм, методів формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи (П. Вербицька, Д. Воронцов, Н. Голованова, Т. Кондратова, О. Позднякова, В. Тернопільська, С. Учурова, В. Циба, О. Ярулов та інші) зроблено висновок, що

цей процес досягає значної результативності в організації групової діяльності учнів, яка може провадитись як у процесі навчання, так і в позаурочний час. Умовами організації групової діяльності є наближення школярів до реалій життя, занурення підлітків і старшокласників у проживання особистісно та соціально значущих проблем, емоційна насиченість, спонукання учнів до діалогу, позитивної міжособистісної взаємодії. Особливу увагу під час соціально-компетентнісного розвитку учнів основної і старшої школи слід звернути на дітей, які мають проблеми в соціальному становленні, добираючи нетравматичні способи соціально-виховного впливу на них.

У другому розділі – **“Обґрунтування потенціалу театрального мистецтва у формуванні соціальної компетентності учнів основної і старшої школи”** – розкрито потенціал театрального мистецтва щодо формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи, схарактеризовано естетико-педагогічні інструменти та механізми мистецтва театру у формуванні соціальної компетентності учнів основної і старшої школи, з’ясовано спроможність театрального мистецтва запобігати соціальній дезадаптації школярів.

Дієва сила мистецтва, що визначається його естетичною сутністю, застосовується у найрізноманітніших соціально-практичних цілях ще з давніх часів. Театр як вид мистецтва має певну сутнісну подібність до соціальних процесів реального життя, у ньому зосереджено фундаментальний людський досвід, спрямований на згуртування людей; тому він покликаний допомогти сучасній особистості у вирішенні багатьох проблем, породжених тиском цивілізації. Естетична спроможність театрального мистецтва тісно переплетена з виховною та соціально-регулювальною. Театр є своєрідним *соціальним інститутом*, який виконує важливі соціальні функції, завдяки чому оптимізується соціальна взаємодія груп та індивідів. Однією з характеристик життєдіяльності нинішнього соціуму стає *посилення театралізації всіх форм суспільної свідомості*, використання театру як засобу “розігрування” різноманітних можливих стратегій і тактик групової та особистої поведінки.

Людиотворча та соціотворча ролі театральної гри знайшли обґрунтування у працях таких видатних теоретиків, як Е. Берн, Дж. Мід, Й. Гейзінга, Я. Морено та інші. Й. Гейзінга трактував соціальну людину як людину граючу, надаючи особливого значення грі, “виставам-дійствам” у життєвому розвитку дітей. Видатний соціолог та психотерапевт Я. Морено, перебуваючи в пошуках шляхів соціально-психологічного виживання людства, дійшов висновку, що соціальне життя ґрунтується на дії і взаємодії, тому й удосконалювати його слід не лише засобами словесно-розумових методів, а й засобом дії, зокрема театралізованої гри. Я. Морено запропонував використовувати театральне мистецтво у формі психодрами та соціодрами. Ф. Шиллер визначав театр як школу широкої просвіти громадян, естетичного виховання, формування національного характеру. Важливими є ідеї Б. Брехта щодо поєднання театру і педагогіки, вироблення типу “театралізованої дії з педагогічною метою”.

Українські культурні діячі та теоретики театру кінця XIX – початку XX століття визначали театр не тільки як вид мистецтва, але і як вияв громадянської позиції, наголошували на соціальному характері театру та його національно-

культурній місії – виховувати громадян у національно-демократичному напрямі, сприяти піднесенню рівня їх свідомості, допомагати в цивілізаційному поступі (Д. Антонович, М. Вороний, Б. Грінченко, І. Франко). Видатний режисер Лесь Курбас вбачав соціальний вплив театру у сприянні гуртуванню громади, донесенні до глядачів сутності життєвих явищ, акцентуванні уваги на найбільш важливих аспектах життя.

На рубежі ХХ–ХХІ століть у низці досліджень порушується проблема театру як соціального регулятора та комунікатора, вивчається взаємозв'язок театру і театралізованої свідомості соціуму, розкриваються можливості театру для збагачення і розширення горизонтів світобачення людини, вказується на феномен “усепроникнення гри” (І. Андрєєва, Н. Корнієнко, А. Прилуцька, Н. Чечель). О. Коханая наголошує на соціальній затребуваності театру соціокультурної спрямованості в житті підростаючого покоління; адже саме в юному віці людина моделює власну картину світу, і театр має допомогти їй визначити адекватну життєву модель, сприяти формуванню самостійно мислячої, активної, соціально адекватної особистості.

У роботі проаналізовано використання театрального мистецтва у педагогічній науці і практиці з метою соціального розвитку учнів. Зокрема, виокремлено три блоки: 1) стислий аналіз застосування театрального мистецтва як засобу соціального розвитку учнів (XVII – кінець ХХ ст.); 2) сучасні науково-педагогічні ідеї використання театрального мистецтва в соціальному становленні дітей (кінець ХХ – поч. ХХІ ст.); 3) педагогічні підходи до застосування театральних засобів у соціально-педагогічній практиці. На основі проведеного аналізу визначено ідеї, важливі для формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва: театральна самодіяльність – засіб загальнокультурного розвитку, підвищення можливостей індивіда у взаємодії із соціальним середовищем; театр як шлях виховання громадянських, патріотичних почуттів; організація театральної діяльності школярів на ґрунті природної дитячої гри; піднесення потенціалу навчальних предметів театральними методами у підготовці школярів до життя в соціумі; необхідність залучення до театральної ігрової діяльності найширшого кола дітей; організація театральної діяльності як можливість розширення співпраці з батьками, громадськістю, виховними інституціями; роль театральних методик в удосконаленні соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю; доцільність звернення у соціально-виховній діяльності до трансформаційних відгалужень театрального мистецтва – психодрами (соціодрами), драмотерапії; театральна імпровізація як метод мистецької та соціальної творчості, самовираження та самоствердження.

З'ясовано естетико-педагогічні інструменти театрального мистецтва, за допомогою яких учні досягають рівня соціальної компетентності. До них віднесено: 1) *театральну гру*, яка дає можливість через перевтілення та ігрову свободу засвоювати розмаїтий спектр соціальних ролей, удосконалювати свою особистість; 2) *театральну групу (колектив)* як педагогічно створене соціальне середовище, модель сприятливого соціуму, в якому дитина апробує, оцінює варіанти соціальної взаємодії; 3) *драматичний складник театральних дійств*, за допомогою якого (при умові належної його якості та змістовності) школярі залучаються до

загальнолюдських, соціальних цінностей, удосконалюється їхнє розуміння соціуму, складних зв'язків, що його пронизують; 4) *організаційно-методичну систему підготовки театральних постановок*; 5) *комплекс різних видів мистецтва*, які використовуються в театральних спектаклях і посилюють емоційно-почуттєвий вплив на учнів, сприяючи збагаченню їхніх міжособистісних взаємин, досягненню ними цілісності довколишнього світу, усвідомленню його гармонії та функціонування відповідно до законів краси.

Естетико-педагогічні інструменти театального мистецтва активізують *механізми* становлення соціальної компетентності школярів, завдяки яким учні удосконалюють свій внутрішній світ та взаємодію з іншими людьми. Це психологічні та соціально-психологічні механізми: *наслідування* (у тісному спілкуванні як із товаришами по театральній групі (колективу), так і з героями театральних постановок (емоційно-мисленнєве спілкування) учень починає наслідувати їх); *ідентифікація* (проникнення у глибини життєвих доль героїв, аналіз їх, порівняння із собою, зі своїми вчинками дає можливість орієнтуватися на кращі, бажані, з погляду дитини, риси героїв театральних вистав та спрямовувати свої зусилля на їх засвоєння, реалізацію у власній поведінці); *рефлексія* (під час театральньо-ігрового та реального спілкування з учасниками театральних дійств і педагогами у школярів виробляються навички та вміння для глибшого самопізнання й самооцінки і, відповідно, чіткішого визначення власних сил, здібностей, бажань, життєвих цілей); *інтеріоризація* (через емоційно-почуттєвий багаж театральньо-ігрової діяльності та морально насичене спілкування в театральній групі забезпечується збагачення внутрішнього світу учнів, засвоєння ними соціальних цінностей); *екстеріоризація* (у процесі театральньо-ігрової діяльності постає можливість перевірки засвоєних цінностей, ідеалів, розвитку необхідних для соціально компетентної особистості рис – наполегливості, упевненості, самостійності тощо).

Залучення школярів до театральньо-ігрової творчості дає змогу посилювати дію соціально-педагогічних механізмів становлення їхньої соціальної компетентності, удосконалюючи соціальну ситуацію розвитку особистості: *традиційного* (співпраця педагогів в організації театральньо-ігрової діяльності учнів з батьками, родиною, залучення їх до роботи театральних груп сприяє активізації дії цінностей, як закладених у сім'ї, так і тих, що лежать в основі спектаклів, та згуртуванню театального колективу); *інституційного* (шляхом організації театральньо-ігрової діяльності школярів посилюється вплив на них інститутів виховання – школи, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, позашкільних закладів, які взаємно узгоджують свою діяльність щодо розв'язання певних проблем та реалізації проектів (зокрема й театральньо-педагогічних); *стилізованого* (театральна група (колектив) є для учня референтною групою (за умови педагогічно виваженого керівництва), місцем соціально-психологічного захисту та підтримки, можливістю самореалізації, самоствердження, досягнення соціального успіху та статусності, розвитку соціальної творчості); *міжособистісного* (у процесі театральньо-ігрової діяльності школярі перебувають під соціально-психологічною дією значущих персонажів п'єс, педагогів-керівників,

товаришів, що сприяє особистісному зростанню дітей, формуванню їхніх ідеалів, орієнтації на певні зразки поведінки).

Проаналізовано наукові праці, у яких висвітлюється соціально-терапевтична та профілактико-корекційна дія театрального мистецтва (Ю. Клименко, Г. Лейтц, П. Келлерман), обґрунтовуються можливості драмотерапії як виду арт-терапії, що використовує форму театрального мистецтва та застосовується з метою лікування й запобігання соціально-психологічним відхиленням (М. Андерсен-Уоррен, Р. Грейнджер, С. Дженнінгс, А. Мінде). Розглянуто питання педагогічного використання профілактико-терапевтичного потенціалу театрального мистецтва, що порушено в працях О. Богданової, Ф. Зайнулліної, І. Масанділової, І. Фузейнікової, К. Чедії та інших. Учені зосереджують увагу на доцільності застосування різних форм театральної гри в навчально-виховній роботі з підлітками та старшокласниками для профілактики, корекції їхньої соціальної поведінки, а також сприяння їх повноцінній соціальній адаптації й усебічному соціальному розвитку.

У дослідженні, на основі опрацьованих наукових джерел, визначено канали соціально-терапевтичного впливу театрального мистецтва, завдяки яким уможлиблюється його превентивно-оздоровча функція в педагогічному процесі запобігання та переборення соціальної дезадаптації учнів: катарсичний, рольовий, творчий, аналітико-проектувальний, практико-перевірний, емоційно-почуттєвий, комунікативно-груповий.

У третьому розділі – *«Діагностика сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи»* – визначено критерії, показники, рівні сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи, методи дослідження, з'ясовано стан сформованості соціальної компетентності підлітків і старшокласників, схарактеризовано практику використання театрального мистецтва в загальноосвітній школі з метою соціального розвитку школярів.

При соціальному функціонуванні особистості складники її соціальної компетентності відображаються у знаннях, емоціях, практичних діях, оцінюванні власних знань та вчинків, тому визначення стану, рівнів сформованості зазначених вище компонентів передбачає врахування *критеріїв*: *когнітивного* (обізнаність про найбільш значущі соціальні статуси та соціальні ролі сучасного суспільства, про провідні соціальні цінності, усвідомлення культури мовлення як основи повноцінного соціального спілкування тощо); *емоційного* (переживання конкретних соціальних ролей сучасного суспільства, загально визнаних цінностей, емоційна стійкість у груповій взаємодії та ін.); *діяльнісного* (здатність до повноцінної соціальної взаємодії на основі врахування специфіки власних соціальних ролей і ролей тих людей, з якими відбувається спілкування, соціальна активність у реалізації цінностей, практична мовна культура, розвиненість соціального інтелекту, здатність до групової роботи на діалогічній основі та ін.); *рефлексивного* (здатність до пізнання індивідом себе, оцінювання своєї життєвої позиції і поведінки) та розроблення їх показників для належної діагностики.

На основі визначених критеріїв та показників схарактеризовано рівні сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи: соціально творчий, соціально діалогічний, соціально адаптаційний, соціально аморфний, соціально дезадаптаційний.

Сформованість соціальної компетентності підлітків і старшокласників на соціально адаптаційному, соціально діалогічному, соціально творчому рівнях можна характеризувати як належну, соціально і педагогічно бажану.

Соціально творчий рівень визначено найвищим виявом соціальної компетентності, коли, поряд із самотворенням, особистість спрямовує свої зусилля на позитивну зміну соціуму, будучи переконаною, що така зміна принесе користь як навколишнім людям, так і їй. Учні націлені, доволі виразно, на зміну соціального середовища (участь у громадських організаціях, у різноманітних суспільно корисних заходах не лише в межах школи, а й на рівні району (міста), області, України).

Соціально діалогічний рівень відображає активний діалог індивіда з оточенням, його спрямування на досягнення як власного соціального успіху, так і самореалізації інших. В особистості виявляється талант до ефективної групової роботи, розвитку власних лідерських здібностей. У школярів яскраво виражена здатність до організації колективу та спроможність впливати на його рішення і поведінку, що поєднується з повагою думки та позицій інших; вони прагнуть досягти високого статусу як серед своїх однолітків, так і серед учителів, активно займаються громадською роботою, задіяні в учнівському самоуправлінні.

Соціально адаптаційний означено як базовий рівень соціальної компетентності. Він охоплює розуміння особистістю своїх соціальних ролей, уміння пристосовуватися до соціальних обставин, водночас не пасивно, а здійснюючи активний вибір та використовуючи при цьому різноманітні комунікативні техніки. Основу цього типу соціальної компетентності становлять життєві цілі благополуччя, належного соціального самопочуття. Учні спрямовані насамперед на гармонійність взаємин з найближчим соціальним довкіллям (сім'я, вчителі, друзі та інші), на баланс навчальної та позанавчальної діяльності (участь у гуртках, секціях тощо).

Соціально аморфний рівень – стан соціальної пасивності, однією з причин якого є нездатність до самостійного вирішення проблем. Перебуваючи в такому стані, індивід шукає ресурсів насамперед для гарантування власної безпеки, не виявляє ініціативності, сподівається на інших. Із соціально аморфного рівня учень може як піднятися до соціально бажаних рівнів соціальної компетентності (за умов мобілізації власних ресурсів та належної соціально-педагогічної допомоги), так і опуститися з нього на щабель дезадаптації за несприятливих соціально-психологічних умов.

Соціально дезадаптаційний рівень виявляється в різних видах девіантної поведінки (схильність до вживання алкоголю, наркотиків, залежність від ігрових автоматів, порушення норм права тощо) та у віктимізації індивіда (відчуття стану жертви, нездатність віднайти місце у соціальному просторі, де можна почуватися захищено і комфортно). Для учнів характерною є: асоціальна чи антисоціальна поведінка, рольова ригідність (негнучкість), рольова обмеженість; вони часто замкнуті та не мають друзів; володіють низьким адаптаційним потенціалом, що виявляється у двох векторах соціальної поведінки – втечі, ізоляції від соціуму та агресивності, брутальності у ставленні до оточення; ціннісна система таких школярів не сформована, знання про загальнолюдські цінності обмежені (і вони не мають значного впливу на поведінку індивіда); мова бідна, здебільшого засмічена лайливими, нецензурними словами; діти цієї групи не здатні правильно оцінювати

людей, унаслідок чого можуть потрапляти в антисоціальні, нерідко кримінальні групи.

Основними методами, що застосовувалися під час констатувального етапу експерименту, стали опитування, спостереження, тестування, біографічний метод, метод аналізу документів тощо.

На основі аналізу зібраного фактологічного матеріалу в дисертації констатовано, що сформованість соціальної компетентності учнів основної і старшої школи передусім виявляється на соціально аморфному рівні (64,0 % підлітків і 56,1 % старшокласників), для якого характерні певна дезорієнтація учнів у соціальному довіллі, недостатньо розвинена мотивація до суспільно-громадської діяльності, посередній розвиток комунікативних умінь та навичок. Школяреві, який володіє соціально аморфним рівнем соціальної компетентності, притаманні: низька соціальна активність; нерідко підпорядкована роль у взаємодії з друзями (приятелями); належні знання про загальнолюдські цінності, водночас брак вольових зусиль для їх реалізації; помилкові або поверхневі висновки про навколишній світ та взаємини з людьми; слабо розвинені вміння презентувати себе, обстоювати власну думку; малоініціативність, спроможність працювати в групі переважно виконавцем; у разі виникнення конфліктних ситуацій дотримання тактики уникання конфлікту (відхід від конфлікту).

Певна частина учнів володіє найнижчим рівнем соціальної компетентності – соціально дезадаптаційним (6,4 % підлітків, 7,1 % старшокласників). Учні не займаються суспільно корисною громадською діяльністю, не вміють працювати в групі для вирішення важливих проблем колективу.

Лише третина учнів досягла соціально та педагогічно бажаних рівнів соціальної компетентності (29,6 % підлітків та 36,8 % старшокласників). Школярі соціально активні, беруть участь у громадській роботі школи, класу, уміють вирішувати конфлікти та запобігати їм, мають різнобічні інтереси тощо. Проте доволі мало учнів володіють соціально творчим та соціально діалогічним рівнями соціальної компетентності.

На основі аналізу використання театрального мистецтва в сучасній школі зроблено такі висновки: 1) театральна діяльність учнів організовується несистемно, епізодично; 2) теоретико-методична підготовка педагогів до провадження та керівництва театральною діяльністю недостатня; 3) домінує сприйняття педагогами театрального мистецтва як засобу художньо-естетичного розвитку або розважального дозвілєвого засобу та спостерігається певне нехтування його соціалізаційним, соціально-компетентнісним потенціалом; 4) бракує належного обсягу навчально-методичної літератури з проблем театральної педагогіки; 5) репертуарна база для дієвого використання театрального мистецтва в школі є слабкою. Можна констатувати невисокий рівень театральної педагогічної культури шкільних педагогів. Це пояснюється передусім відчутними залишками в школі авторитарної педагогіки, яка ґрунтується на суб'єкт-об'єктних відносинах, нездатністю певної частини педагогічних працівників здійснювати навчально-виховний процес на суб'єкт-суб'єктних засадах, чого вимагає організація театральної діяльності школярів як діяльності вільної, творчої, без значного числа обмежень та заборон.

У четвертому розділі – “*Моделювання процесу формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва*” – обґрунтовано соціально-педагогічні умови формування соціальної компетентності школярів засобами театрального мистецтва, розроблено змістово-методичне забезпечення цього процесу, запропоновано шляхи підвищення театрально-педагогічної культури фахівців соціально-виховної сфери.

Розроблена модель формування соціальної компетентності основної і старшої школи засобами театрального мистецтва має три складники: теоретичний, організаційно-методичний, діагностичний (рис.). *Теоретичний* складник охоплює мету процесу формування соціальної компетентності учнів, його концептуальні засади, які розкриваються у компонентах соціальної компетентності (статусно-рольовому, ціннісно-диспозиційному і комунікативному), естетико-педагогічних інструментах, соціально-педагогічних та психологічних і соціально-психологічних механізмах, соціально-терапевтичних можливостях театрального мистецтва. До *організаційно-методичного* складника віднесено соціально-педагогічні умови, форми, методи організації театрально-ігрової діяльності школярів, різновиди театрально-педагогічної роботи з підлітками і старшокласниками, підготовку фахівців до використання потенціалу театрального мистецтва у соціально-виховній практиці. *Діагностичний* складник містить визначення критеріїв, показників вимірювання сформованості соціальної компетентності, встановлення її рівнів (соціально творчого, соціально діалогічного, соціально адаптаційного, соціально аморфного, соціально дезадаптаційного), методи дослідження.

Обґрунтовано, що для ефективного формування соціальної компетентності школярів засобами театрального мистецтва в загальноосвітній школі важливим є дотримання таких соціально-педагогічних умов.

I. Підвищення рівня театрально-педагогічної культури колективу школи, що здійснюється шляхом: а) усвідомлення педагогами значущості використання засобів, методів та прийомів театрального мистецтва в соціальному вихованні дітей, їх естетичному, моральному, пізнавальному розвитку, формуванні вмій і навичок соціальної взаємодії, сприянні становленню соціальної компетентності як меті й результату соціалізаційного процесу, а також у залученні школярів до культурних надбань людства; б) утвердження суб'єкт-суб'єктних стосунків між педагогами й учнями, між учнями, а також між педагогами; в) оволодіння педагогами основними елементами шкільної театральної педагогіки; г) створення в навчальних закладах атмосфери творчості, ініціативності.

II. Технологізація процесу використання театрального мистецтва у шкільній практиці, що передбачає розроблення й практичне втілення конкретних театрально-педагогічних технологій, які містять сукупність знань про ефективні способи та методи організації театрально-ігрової діяльності школярів і саму практику алгоритмічного застосування цих знань для вирішення конкретної педагогічної проблеми (соціально-педагогічної, виховної, навчальної).

У театрально-педагогічній технології знаходять відображення такі основні її складники: мета організації театральної діяльності (формування соціальної компетентності, її окремих аспектів – комунікативного, статусно-рольового; профілактика й корекція відхилень у соціальній поведінці школярів тощо); способи

досягнення мети (театральний традиційний, театральний інтерактивний, драмотерапевтичний тощо); форми реалізації (групова – клас, гурток (шкільний театр), ситуативна театральна група та індивідуальна (театр одного актора, індивідуальна психодрама); методи (загальнопедагогічні, театральні-педагогічні, організаційно-театральні); суб'єкти реалізації (класні керівники, соціальні педагоги, учителі-предметники); учнівська група, яка буде залучена (вік, проблеми); визначення кінцевого результату (за певними параметрами).

Означено *чотири етапи* реалізації театральної-педагогічної технології.

1. *Діагностичний* – встановлення сукупності соціальних, групових та міжособистісних проблем вихованців, їхніх художньо-естетичних і духовних потреб. 2. *Методичний* – розроблення (вибір) конкретної театральної-педагогічної технології, визначення її мети, термінів і форм організації, варіантів співпраці педагогів, графіка занять тощо. 3. *Реалізаційний* – упровадження театральної-педагогічної технології в реальну соціально-виховну практику. 4. *Підсумковий* – оцінка й аналіз здобутих результатів, коригування театральної-педагогічної технології, розробленої раніше.

III. Співпраця загальноосвітньої школи з іншими інститутами соціального виховання та громадою в організації театральної-ігрової діяльності учнів. Використання загальноосвітньою школою засобів театру, театральних-ігрових методів не може бути достатньо результативним та ефективним без поєднання зусиль різних інститутів соціального виховання – позашкільних закладів, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, реабілітаційно-корекційних центрів, а також батьків, представників громади. Корисною є співпраця між ними у виявленні найактуальніших проблем сучасних дітей та молоді, у кадровому, матеріально-фінансовому забезпеченні організації театральної-ігрової діяльності школярів, у залученні учнів до різноманітних громадських акцій, суспільної практики. Школа зможе реалізувати потенціал театрального мистецтва щодо формування соціальної компетентності учнів, якщо її діяльність ґрунтуватиметься на ідеях соціальної спрямованості, зокрема ідеї громадсько активної школи.

IV. Поєднання у процесі соціального розвитку школярів театрального мистецтва і методів психотерапії, зокрема таких її напрямів, як психодрама, драмотерапія, маскотерапія (трансформаційні різновиди театрального мистецтва), арт-терапія. Означені напрями посіли вагоме місце в соціалізаційній діяльності освітніх закладів країн Заходу, передусім у практиці корекції й профілактики відхилень у соціальній поведінці учнів, допомоги їм у ситуаціях проблемної міжособистісної взаємодії та розвитку соціальної компетентності. Звернено увагу на напрями психотерапії, важливі в процесі організації театральної-ігрової діяльності учнів: тілотерапію О. Лоуена, яка допомагає зняттю в індивіда тілесних затисків, поліпшуючи цим його психічне і духовне здоров'я; концепції психологічного захисту й використання таких його способів, як сублимація та витіснення (З. Фрейд); розроблені біхевіористською психологією тренінги соціального навчання; ідеї гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл) тощо.

Методика формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва передбачає: а) вибір доцільних форм театральної-ігрової діяльності дітей; б) наповнення її належним змістом, що

знаходить відображення насамперед у репертуарних творах; в) застосування системи методів; г) розроблення та реалізацію театральних педагогічних проєктів з розв'язання конкретних проблем соціального становлення школярів.

Визначено методи організації театральної ігрової діяльності учнів: 1) *загальнопедагогічні* (використовуються в педагогічному регулюванні різних видів дитячої діяльності, зокрема й театральної ігрової): бесіда, дискусія, метод прикладу, метод громадської думки, заохочення тощо; 2) *методи навчання театральної гри*: метод акторського (психофізичного) тренінгу (вправи на розвиток уваги, уяви, пам'яті, на м'язове розслаблення); етюдний метод; метод фізичних дій; метод логічного аналізу; метод створення образу: на основі техніки перевтілення (переживання) і на основі техніки представлення (відчуження); метод театального показу; метод створення біографій персонажів вистави; метод творчого самовираження; метод розвитку сценічного мовлення; 3) *організаційно-театральні методи*: стимулювання сценічного і позасценічного спілкування, розподіл ролей, організація показів спектаклів, метод "рівний – рівному" тощо).

У виборі методів варто орієнтуватися передусім на усвідомлення особливостей дитячого театру, відмінних від театру професійного, зокрема таких: спектакль у дитячому театрі розігрується насамперед за законами дитячої гри з її щирістю й запалом; дитячий театр ґрунтується на суб'єкт-суб'єктних стосунках педагога і юних акторів; у дитячому театрі продуктом діяльності є не вистава, а її когнітивно-почуттєво збагачений учасник тощо.

Висвітлено основні різновиди театральної педагогічної роботи з учнями основної і старшої школи, що ґрунтуються на визначенні домінуючої цілі організації театральної ігрової діяльності учнів (естетико-загальнокультурна, соціально спрямована, дидактико-розвивальна, профілактико-терапевтична):

1. Організація театральної ігрової діяльності учнів шляхом підготовки спектаклів за драматичними творами, літературними композиціями, проведення вечорів, свят з театральними компонентами, під час яких педагоги акцентують увагу школярів-акторів як на культурно-естетичних, так і на соціальних, соціально-психологічних аспектах театральних ігрових дійств.

2. Функціонування різних видів шкільного соціально-центрованого театру, що порушує проблеми суспільства, соціально-групові питання, які безпосередньо дотичні до інтересів школярів, дають їм матеріал для роздумів про стан соціуму та власне місце в ньому, про життєві цілі, тактики тощо. Виокремлено інтерактивний театр, який ґрунтується на діалозі юних акторів з глядачами, що відбувається здебільшого після театального дійства. Інтерактивний театр функціонує в школі у двох основних підвидах – соціально-просвітницькому (вистави про соціально важливі проблеми готуються юними акторами заздалегідь, а після їх показу обговорюються з глядачами) та соціально-імпровізаційному (спектаклі на значущу соціальну чи соціально-психологічну тему розігруються імпровізаційно безпосередньо в залі із залученням учнів-глядачів, спонукаючи всіх учасників до взаємодії один з одним).

Визначено основні функції театру громадо-гармонізаційного спрямування: соціалізаційна, профілактична, комунікативна, дозвілєва, соціально-перетворювальна, розвивальна, самореалізаційна. Успішність театру зумовлена технологічним

підходом до його організації та передбачає етапи діяльності: мотиваційний; створення театральної групи; репертуарний; репетиційний; соціально практичний; оцінювальний.

3. Використання театральних ігрових методів і прийомів у процесі викладання навчальних дисциплін, що сприяє поглибленню компетентнісної спрямованості навчальних предметів, утверджує ідеї недирективного, суб'єкт-суб'єктного спілкування педагогів та учнів, дає можливість дітям засвоювати і перевіряти ефективність різних форм соціальної взаємодії, розвивати навички толерантної, неконфліктної співпраці під час вирішення різноманітних проблем.

4. Залучення до театральних ігрових дій учнів, які перебувають на різних стадіях дезадаптації, як спосіб сприяння їм у встановленні здорових відносин із соціальним середовищем та в руйнуванні сформованих комплексів і стереотипів, у навчанні нових способів взаємодії з оточенням. З цією метою у роботі обґрунтовано використання театральних ігрових дій різних видів – як побудованої на традиційному театральному підході, так і такої, що спирається на нестандартні, трансформаційні підходи до театального мистецтва – на ідеях психодрами, драмотерапії, маскотерапії, лялькотерапії тощо.

Успіх соціального становлення підлітків та старшокласників, досягнення ними соціальної компетентності за допомогою естетико-педагогічних інструментів і механізмів театального мистецтва безпосередньо залежить від готовності та професійної здатності фахівців до використання таких засобів, що зумовлює необхідність належної театально-педагогічної підготовки фахівців. З цією метою розроблено програму спецкурсу “Театральне мистецтво як засіб соціалізації особистості” та здійснено її апробацію в Білоцерківському інституті економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»” у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників і психологів. Програма спрямована на реалізацію таких завдань: 1) надання студентам знань з теорії театальної педагогіки та розвиток у них театально-педагогічних умінь і навичок; 2) формування у студентів готовності до використання театально-педагогічних методів і технологій під час роботи з дітьми та молоддю для вирішення завдань соціально-розвивального й превентивного характеру.

Акцентовано увагу на тому, що в системі післядипломної освіти педагогічних кадрів України варто активно використовувати театральні методики і пропонувати їх слухачам як у формі окремих занять, так і цілих курсів з повноцінним практичним складником, коли вчителі-предметники, класні керівники, соціальні педагоги розробляють та захищають конкретні театально-педагогічні проекти. Підвищенню театально-ігрової культури педагогів слід приділити увагу в системі районних (міських) методичних об'єднань, зокрема шляхом проведення відповідних семінарів.

У п'ятому розділі – “Дослідно-експериментальна робота з формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театального мистецтва” – висвітлено організацію і перебіг формувального етапу педагогічного експерименту, який здійснювався з метою перевірки ефективності розробленої моделі формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театального мистецтва.

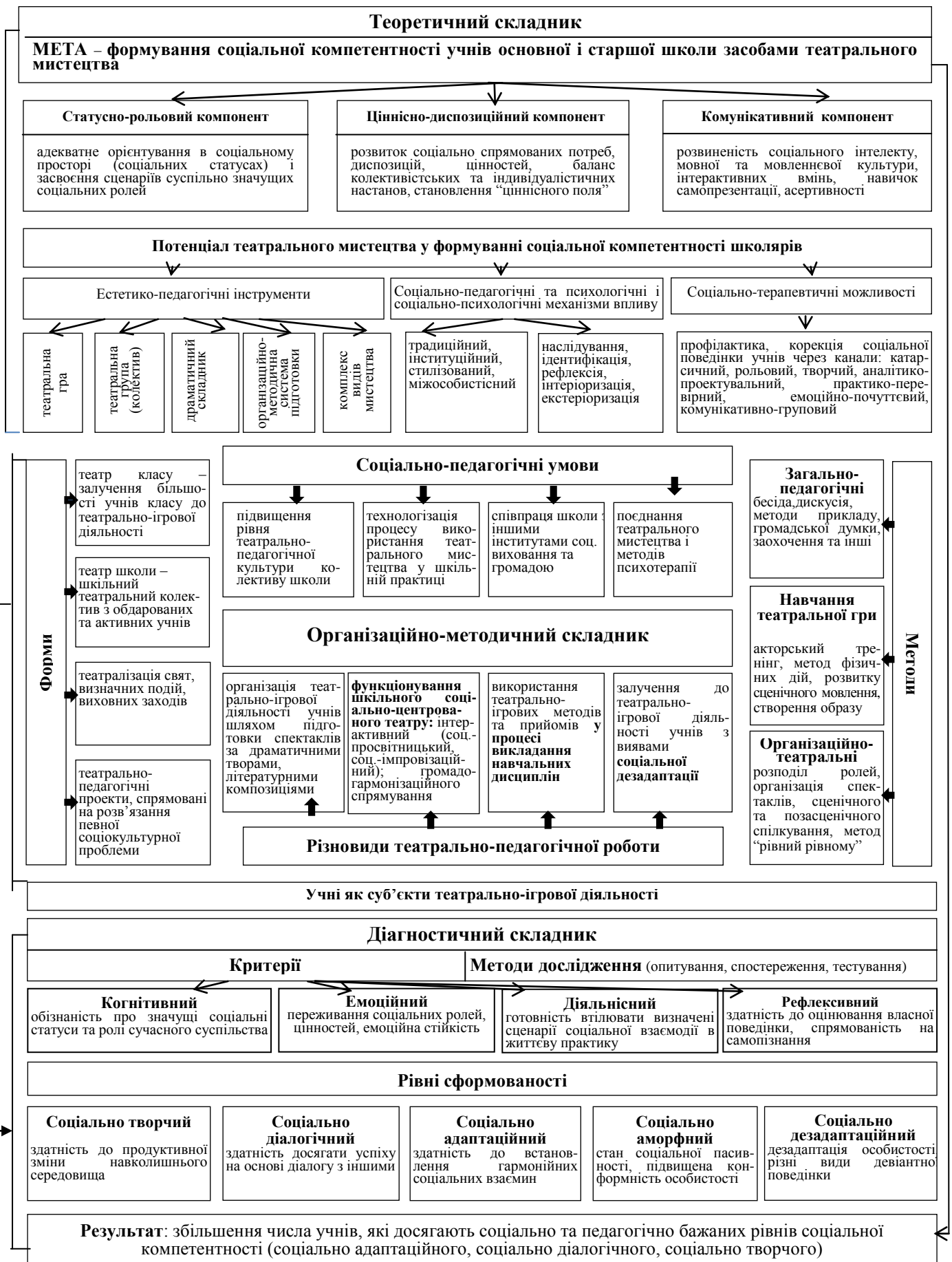

Рис. Модель формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва

У процесі театральної-ігрової діяльності, що організовувалась педагогами як у позаурочний час, так і на уроках та спрямовувалась на розвиток компонентів соціальної компетентності школярів – *статусно-рольового, ціннісно-диспозиційного та комунікативного*, учні почали краще усвідомлювати складність, неоднозначність соціального світу, розширювали знання про нього й набували вмінь та навичок ефективної соціальної дії.

Педагогічний акцент було зроблено на таких провідних *соціальних ролях* сучасної особистості, як громадянин, трудівник (учень), член сім'ї, культурний споживач і творець у сфері дозвілля. З цією метою ставилися спектаклі “Слово про Ігорів похід”, “Ось який я «громадянин»”, “Сіркова Січ”, “Вінець надії”, “Вибори в країні Сподіванія”, розігрувалися уривки з трагедій Софокла “Антигона” та “Король Лір” В. Шекспіра тощо.

На необхідності *створювати власну ціннісну систему* – орієнтири, спрямовані на узгодження власних інтересів з інтересами соціуму – наголошувалося у процесі підготовки всіх театральних постановок. Такі цінності, як патріотизм, відповідальність перед рідною землею, внутрішня свобода, розкривалися під час підготовки й показу спектаклів “По дорозі в казку”, “Весіллю бути!”, театралізованого конкурсу “Жіночі вершини: образ української жінки”.

Серйозна увага приділялася *розвитку комунікативного компоненту соціальної компетентності* школярів, насамперед збагаченню лексичного запасу учнів, емоційній виразності мовлення та його логіці, необхідності подолання забруднення мови лайливими словами. На усвідомлення важливості володіння мовним багатством спрямовувалась театральна постановка “Світла душа”, що стала частиною виховного заходу зі старшокласниками “Краса мови – це сьогодні важливо?”

На заняттях *соціально-просвітницького і соціально-імпровізаційного театру* під назвами “Діалоги: за і проти”, “Пошук альтернативи” зі старшими підлітками і старшокласниками порушувалися важливі проблеми підлітково-молодіжної групи: дружби, міжстатевих взаємин, дозвілля, наслідків уживання алкоголю, наркотиків, ставлення до сучасних суспільно-політичних і моральних проблем в Україні, зокрема до проблеми дітей-сиріт, дітей-переселенців. Педагогічна увага приділялася залученню школярів до такого виду соціальної практики, як *театр громадого-гармонізаційного спрямування*, підготовці спектаклів для виступу перед людьми старшого віку, дітьми з обмеженими фізичними можливостями.

Для *профілактики різних видів соціальної дезадаптації* й терапевтичного впливу в разі її проявів організовувалась театральна-ігрова діяльність школярів з використанням елементів мистецької терапії, зокрема маскотерапії та лялько-терапії.

У процесі формування експерименту розроблялися та втілювалися *театральні-педагогічні проекти*, наприклад “Т. Шевченко – близький і далекий” (спрямований на краще осмислення творчості й громадської діяльності видатного українського поета). Проект передбачав інсценізацію віршів Т. Шевченка про природу (у 5–6 класах), повісті С. Васильченка “В бур'янах” (із залученням учнів 5–9 класів), уривків із драматичної поеми-дилогії Б. Стельмаха “Тарас” (5–11 класи), повісті В. Чемериса “Я любила Шевченка”.

На заняттях з підготовки спектаклів та виступів педагогами широко застосовувалися методи організації театральної діяльності учнів, передусім бесіда, дискусія, метод прикладу, метод “рівний – рівному”, методи навчання театральної гри тощо. Вчителі спрямовували учнів на написання сценаріїв, підготовку реквізиту, музичного супроводу.

Результативність реалізації моделі формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи перевірялась шляхом порівняння сформованості соціальної компетентності учнів контрольних (КГ) і експериментальних груп (ЕГ). КГ формувалися з учнів, які в школах не залучалися до системної театральної діяльності. Під час експерименту з учнями, які входили до ЕГ, здійснювалася театральна-педагогічна робота відповідно до запропонованої моделі, а з учнями КГ така робота не проводилась.

В ЕГ залучення підлітків та старшокласників до театральної діяльності й пов'язаної з нею соціально практичної, творчої роботи принесло помітні результати (табл.).

Таблиця

Динаміка кількісних показників сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи за рівнями

Вік учнів	Рівень сформованості	Контрольні групи			Експериментальні групи		
		На початку експерименту, %	Наприкінці експерименту, %	Динаміка %	На початку експерименту, %	Наприкінці експерименту, %	Динаміка %
Молодші підлітки (11-13)	Соціально творчий	0,0	1,7	+1,7	0,0	3,4	+3,4
	Соціально діалогічний	3,34	5,0	+1,66	3,4	6,8	+3,2
	Соціально адаптаційний	24,9	28,3	+3,4	23,8	40,6	+16,8
	Соціально аморфний	61,8	58,3	-3,5	62,6	45,7	-16,9
	Соціально дезадаптаційний	9,96	6,7	-3,26	10,2	3,4	-6,8
Вірогідність змін				p<0,05			p>0,05
Старші підлітки (13-15)	Соціально творчий	1,7	3,4	+1,7	1,7	5,0	+3,3
	Соціально діалогічний	3,4	5,0	+1,6	3,4	8,4	+5,0
	Соціально адаптаційний	26,5	30,0	+3,5	28,3	41,6	+13,3
	Соціально аморфний	60,0	54,9	-5,1	58,2	41,6	-16,6
	Соціально дезадаптаційний	8,4	6,7	-1,7	8,4	3,4	-5,0
Вірогідність змін				p<0,05			p>0,05
Старшокласники (15-17)	Соціально творчий	1,7	3,4	+1,7	1,74	7,0	+5,26
	Соціально діалогічний	5,1	6,8	+1,7	5,2	12,1	+6,9
	Соціально адаптаційний	28,8	32,2	+3,4	29,2	55,1	+25,9
	Соціально аморфний	57,5	50,8	-6,7	56,8	22,4	-34,4
	Соціально дезадаптаційний	6,8	6,8	0	7,0	3,4	-3,6
Вірогідність змін				p<0,05			p>0,05

У молодших підлітків з ЕГ досягнення соціально адаптаційного, соціально діалогічного та соціально творчого рівнів (разом) характерне для 50,8 % дітей (у той час як у КГ цей показник становить 35,0 %). Виявлено доволі суттєві відмінності між соціально дезадаптаційним рівнем в ЕГ та КГ: у першій він удвічі нижчий, ніж у другій. Слід відзначити дворазове переважання в ЕГ відсотка учнів, які мають соціально творчий рівень соціальної компетентності.

У значного числа старших підлітків ЕГ сформованість соціальної компетентності виявилась на соціально аморфному рівні (41,6 %). Водночас у цій групі, зокрема порівняно з КГ, більша кількість учнів досягли соціально адаптаційного, соціально діалогічного, соціально творчого (сумарно) рівнів (55,0 % проти 38,4 % у КГ), зросла чисельність дітей, які належать до соціально діалогічного й соціально творчого рівнів соціальної компетентності. Соціально дезадаптаційний рівень характерний для 3,4 % старших підлітків ЕГ, що майже в 2 рази менше, ніж у контрольній групі.

З'ясовано, що число старшокласників, які досягли стану належних рівнів соціальної компетентності (соціально адаптаційного, соціально діалогічного, соціально творчого), істотно вище в ЕГ, ніж у КГ (відповідно 74,2 % і 42,4 %). При цьому школярів з ознаками соціальної дезадаптації в ЕГ у 2 рази менше, ніж у КГ.

Шляхом порівняння сформованості соціальної компетентності старшокласників за гендерною ознакою виявлено, що хлопці переважають деякою мірою дівчат у розвиненості статусно-рольового компоненту, а дівчата хлопців – у розвиненості комунікативного. Належність хлопців і дівчат до соціально та педагогічно бажаних рівнів сформованості соціальної компетентності (разом соціально адаптаційного, соціально діалогічного, соціально творчого) є приблизно однаковою за кількісним складом. Водночас більше дівчат має соціально адаптаційний рівень, у той час як соціально діалогічного та соціально творчого рівнів досягло більше хлопців. Соціально дезадаптаційним рівнем володіє більший відсоток хлопців, ніж дівчат, у той час, як до групи соціально аморфного рівня належить більше дівчат, ніж хлопців.

Перевірка дієвості формульованого експерименту за допомогою статистики, що має назву χ^2 – критерій (“хі-квадрат критерій”), підтвердила його ефективність.

Здобуті результати дають підставу вважати, що організація театральної-ігрової діяльності підлітків і старшокласників згідно з рекомендованою моделлю формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва є переконливим доказом її достатньої ефективності в соціально-педагогічній та виховній роботі загальноосвітньої школи.

ВИСНОВКИ

У дисертації проаналізовано проблему формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи та обґрунтовано доцільність застосування в соціально-виховній практиці засобів театрального мистецтва. Результати дослідження засвідчили досягнення мети і дали підставу для таких висновків:

1. На основі аналізу наукових підходів до з'ясування змісту соціальної компетентності, її ролі в гармонізації й удосконаленні соціуму уточнено поняття

соціальної компетентності як цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність соціальних знань, умінь, цінностей, досвіду, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства (насамперед шляхом засвоєння провідних соціальних ролей, ефективного розв'язання соціально-проблемних ситуацій), самореалізацію та соціальну творчість, відображаючи якісний ступінь соціалізованості індивіда.

Соціальну компетентність розглянуто як суму та взаємозумовленість компонентів – статусно-рольового, ціннісно-диспозиційного, комунікативного; визначено роль кожного з компонентів для успішного соціального розвитку особистості.

З'ясовано, що статусно-рольовий компонент відображає рівень здатності особистості орієнтуватися в соціальному просторі та визначати в ньому власне місце, інтерналізувати важливі соціальні ролі, прагнути до утвердження в соціумі шляхом досягнення бажаних статусів тощо. Виявлено аналогію соціальної ролі та ролі театральної, сценічного спектаклю та спектаклю соціального, що дає змогу здійснювати педагогічну підготовку до реалізації соціально-рольової поведінки школярів у реальному соціумі шляхом її театрального програвання в умовному просторі театрального дійства.

Розкрито, що ціннісно-диспозиційний компонент є виявом розвитку цінностей, потреб, життєвих цілей, стратегій особистості, які сприяють гармонізації її із соціумом, зокрема, таких загальнолюдських цінностей, як добро, справедливість, краса, свобода, та власне соціальних цінностей – колективізму, солідарності, соціальної статусності та інших. Соціальна компетентність знаходить відображення також у життєвих цілях особистості (соціальна безпека, соціальне благополуччя, соціальний успіх, соціальна творчість) та життєвих стратегіях (просоціальна спрямованість, активність, самостійність).

Схарактеризовано комунікативний компонент соціальної компетентності, який відображає здатність особистості реалізувати інтерналізовані соціальні ролі та інтеріоризовані соціальні цінності шляхом взаємодії, насамперед, у малій групі. До комунікативного компоненту належать: соціальний інтелект, мовленнєва культура, (уміння адекватно сприймати партнерів по взаємодії та передбачати їхні поведінкові реакції), спроможність до якісної групової роботи, спрямованість на дружні взаємини тощо.

Соціальна детермінованість формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи зумовлена: ускладненням соціальних відносин, що потребує від школярів знань, вмінь, навичок, набуття досвіду для належної життєдіяльності; зростанням соціальних ризиків, вимагаючи від учнів оволодіння конструктивними способами запобігання їм; необхідністю засвоєння соціальних ролей підлітками і старшокласниками як умови успішного розвитку соціуму й окремої особистості. З'ясовано, що в сучасних умовах українського суспільства надзвичайно важливою є інтерналізація учнями основної і старшої школи таких соціальних ролей, як роль громадянина, трудівника (учня), сім'янина, культурного споживача та творця у дозвілєвій сфері. Передусім виокремлено соціальну роль культурного споживача і творця у сфері дозвілля, що може певною мірою

нівелювати негативний вплив на дітей та молодь споживацької ідеології, яка дедалі ширше захоплює суспільний простір.

Виховними детермінантами формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи визначено: дотримання принципів сучасного виховання; опертя на потенціал загальноосвітньої школи як провідної соціально-виховної інституції; врахування вікових соціально-психологічних особливостей підлітків і старшокласників; наближення школярів до реалій життя, залучення їх до осмислення особистісно та соціально значущих проблем шляхом організації групової роботи на засадах діалогічності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Акцентовано увагу на тому, що соціально-компетентнісного розвитку потребують насамперед учні, які мають проблеми соціального становлення, відчують напруження у взаємодії із соціальним середовищем, що зумовлює пошук нетравматичних способів соціально-виховного впливу на них. Потенціалом для реалізації таких цілей володіє система педагогічної роботи, яка ґрунтується на залученні до навчально-виховного процесу засобів театрального мистецтва.

2. Розкрито потенціал театрального мистецтва у формуванні соціальної компетентності учнів основної і старшої школи. Аналіз праць із мистецтвознавства, театрознавства, театральної педагогіки, соціології, психології дав підставу стверджувати, що театральне мистецтво, завдяки здатності до естетизації буття особистості, відіграє вагомую соціальну роль, реалізуючи пізнавальну, комунікативну, ціннісно-орієнтаційну, соціально гармонізаційну, терапевтичну та інші функції, що і зумовлює необхідність його використання в соціально-виховній діяльності. Важливість активізації потенціалу театрального мистецтва підтверджується також зростаючою тенденцією театралізації соціуму, проникненням театральних тактик, засобів у різноманітні сфери сучасного суспільного життя.

Виокремлено науково-педагогічні ідеї, що є важливими у процесі формування соціальної компетентності школярів засобами театрального мистецтва: доцільність залучення до театральної діяльності якомога більшого числа дітей, активнішого використання театралізації у процесі навчальної та позаурочної діяльності школярів; вирішення засобом театральної самодіяльної творчості як естетичних, так і соціально-культурних завдань; обов'язкового врахування психології дитячої театральної гри, що не допускає прямого перенесення методів професійного театру на самодіяльний шкільний тощо.

З'ясовано естетико-педагогічні інструменти театрального мистецтва у формуванні соціальної компетентності учнів основної і старшої школи: театральна гра, завдяки якій відбувається засвоєння різноманітних соціальних ролей, багатогранне удосконалення особистості; театральна група (колектив) як педагогічно створене соціальне середовище, модель соціально сприятливого соціуму; драматичний складник театральних дійств (за умови належної якості та змістовності); організаційно-методична система підготовки театральних постановок; комплекс різних видів мистецтва, що використовуються в театральних спектаклях, посилюючи емоційно-почуттєве сприйняття учнями соціальної реальності. Виявлено механізми становлення соціально компетентної особистості (наслідування, ідентифікація, рефлексія, інтеріоризація, екстеріоризація тощо), які посилюють свою дію у театральній творчості школярів.

Виходячи з осмислення нинішньої соціальної ситуації як такої, що породжує немало ризиків та небезпек і призводить при цьому до різноманітних соціально-психологічних відхилень у підлітків і старшокласників, розкрито соціально-терапевтичні та профілактико-корекційні можливості театрального мистецтва. Визначено канали соціально-терапевтичного впливу театрального мистецтва на особистість: катарсичний, рольовий, творчий, аналітико-проектувальний, практико-перевірний, емоційно-почуттєвий, комунікативно-груповий. Педагогічне осмислення дієвості означених каналів сприяє більш активному використанню театральних засобів з метою профілактики та подолання соціальної дезадаптації учнів, яка виявляється в різних видах девіантної поведінки.

3. Визначено діагностувальну процедуру для вимірювання сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи – встановлено критерії та показники: *когнітивний* (обізнаність про найбільш значущі соціальні статуси та соціальні ролі сучасного суспільства, про провідні соціальні цінності, усвідомлення культури мовлення як основи повноцінного соціального спілкування тощо); *емоційний* (переживання конкретних соціальних ролей сучасного суспільства, загально визнаних цінностей, емоційна стійкість у груповій взаємодії та ін.); *діяльнісний* (здатність до повноцінної соціальної взаємодії на основі врахування специфіки власних соціальних ролей і ролей тих людей, з якими відбувається спілкування, соціальна активність у реалізації цінностей, практична мовна культура, розвиненість соціального інтелекту, здатність до групової роботи на діалогічній основі та ін.); *рефлексивний* (здатність до оцінювання своїх дій, вчинків, спрямованість на самопізнання); схарактеризовано методи вимірювання сформованості досліджуваної якості за кожним критерієм.

На основі врахування глибини, обсягу розвиненості означених показників встановлено рівні сформованості соціальної компетентності учнів основної і старшої школи: соціально творчий, соціально діалогічний, соціально адаптаційний, соціально аморфний, соціально дезадаптаційний.

На підставі аналізу й узагальнення зібраного під час констатувального етапу експерименту фактологічного матеріалу встановлено, що сформованість соціальної компетентності підлітків і старшокласників передусім презентується соціально аморфним рівнем (64,0 % підлітків і 56,1 % старшокласників), для якого характерні низький ступінь орієнтації учнів у соціальному доквіллі, недостатньо розвинена мотивація до суспільно-громадської діяльності, посередня розвиненість комунікативних умінь і навичок.

Певна частина учнів має найнижчий рівень сформованості соціальної компетентності – соціально дезадаптаційний (6,4 % підлітків, 7,1 % старшокласників), що виявляється у схильності школярів до девіантних форм поведінки.

Лише третина учнів досягла соціально адаптаційного, соціально діалогічного, соціально творчого рівнів (29,6 % підлітків та 36,8 % старшокласників). Школярі цієї групи соціально активні, беруть участь у громадській роботі школи, класу, уміють вирішувати конфлікти та запобігати їм, мають різнобічні інтереси тощо.

Результати констатувального етапу засвідчили недостатню сформованість соціальної компетентності учнів основної і старшої школи, зумовлюючи

необхідність посилення соціально-педагогічної і виховної роботи з метою допомоги підліткам і старшокласникам у досягненні ними соціальної компетентності, зокрема шляхом організації театральної-ігрової діяльності школярів.

Беручи до уваги високу спроможність театального мистецтва щодо формування соціальної компетентності, проаналізовано стан використання його в сучасній українській школі та виявлено несистемність і вузькість залучення школярів до театральної-ігрової діяльності.

4. Запропоновано модель формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театального мистецтва, яка містить три складники: теоретичний, організаційно-методичний, діагностичний. *Теоретичний* складник охоплює мету процесу формування соціальної компетентності учнів, його концептуальні засади, які розкриваються у компонентах соціальної компетентності (статусно-рольовому, ціннісно-диспозиційному і комунікативному), естетико-педагогічних інструментах, соціально-педагогічних та психологічних і соціально-психологічних механізмах, соціально-терапевтичних можливостях театального мистецтва. До *організаційно-методичного* складника віднесено соціально-педагогічні умови, форми, методи організації театральної-ігрової діяльності школярів, різновиди театральної-педагогічної роботи з підлітками і старшокласниками, підготовку фахівців до використання потенціалу театального мистецтва у соціально-виховній практиці. *Діагностичний* складник містить критерії, показники вимірювання сформованості соціальної компетентності, встановлення її рівнів (соціально творчого, соціально діалогічного, соціально адаптаційного, соціально аморфного, соціально дезадаптаційного), методи дослідження.

Обґрунтовано соціально-педагогічні умови ефективного формування соціальної компетентності школярів засобами театального мистецтва в загальноосвітній школі: а) підвищення рівня театральної-педагогічної культури колективу школи; б) технологізація процесу використання театального мистецтва у шкільній практиці, насамперед шляхом розроблення і втілення театральних-педагогічних проєктів; в) співпраця загальноосвітньої школи з іншими інститутами соціального виховання, громадою в організації театральної-ігрової діяльності школярів, зокрема з використанням ідей громадсько активної школи; г) поєднання театального мистецтва і методів психотерапії у процесі соціального розвитку школярів.

5. Розроблено змістово-методичне забезпечення процесу формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театального мистецтва, що передбачає: застосування сукупності методів (загальнопедагогічних, театральних-педагогічних, організаційно-театральних); вибір доцільних форм театральної-ігрової діяльності учнів; наповнення їх належним змістом, що зумовлює вимоги до репертуарних творів (доступність для розуміння дітей; цікавий, захопливий сюжет; орієнтація школярів на зразки соціальної поведінки); розкриття різновидів театральної-педагогічної роботи та з'ясування шляхів підвищення театральної-педагогічної культури фахівців.

Висвітлено різновиди театральної-педагогічної роботи з формування соціальної компетентності підлітків і старшокласників:

– організація театральної-ігрової діяльності учнів шляхом підготовки спектаклів за драматичними творами, літературними композиціями, проведення вечорів, свят з театральними компонентами тощо, під час яких педагоги акцентують увагу школярів-акторів на соціальних, соціально-психологічних аспектах (поряд із культурно-естетичними);

– функціонування шкільного соціально-центрованого театру, що звертається до проблем суспільства, соціально-групових питань, які є безпосередньо дотичними до інтересів школярів, дають їм матеріал для роздумів про стан соціуму та власне місце в ньому, про життєві цілі, тактики. Обґрунтовано два основні види шкільного театру: а) інтерактивний театр, який ґрунтується на діалозі акторів-школярів з глядачами-учнями, що відбувається здебільшого після театрального дійства, та відображений у двох підвидах – соціально-просвітницькому та соціально-імпровізаційному; б) учнівський театр громадо-гармонізаційної спрямованості як певна модель соціальної практики школярів, розвитку їхньої ініціативності та соціальної творчості, місце для самореалізації та самоствердження;

– використання театральних-ігрових методів та прийомів у процесі вивчення навчальних дисциплін, що сприяє поглибленню компетентнісної спрямованості навчальних предметів, утверджує ідеї недирективного, суб'єкт-суб'єктного спілкування педагогів і учнів, дає можливість дітям засвоювати та перевіряти ефективність різних форм соціальної взаємодії, розвивати навички толерантної, неконфліктної співпраці під час вирішення різноманітних проблем;

– залучення до театральної-ігрової діяльності школярів, які перебувають на різних стадіях дезадаптації, як спосіб сприяння їм у встановленні здорових відносин із соціальним середовищем та в руйнуванні сформованих комплексів і стереотипів, у навчанні нових способів взаємодії з оточенням.

З метою забезпечення належної театральної-педагогічної підготовки спеціалістів розроблено програму спецкурсу “Театральне мистецтво як засіб соціалізації особистості” і здійснено її апробацію у процесі підготовки майбутніх працівників соціально-виховної сфери. Запропоновано введення занять з підвищення театральної-педагогічної культури фахівців у закладах післядипломної освіти педагогічних кадрів та організацію семінарів відповідного спрямування районними (міськими) відділами освіти.

6. Експериментальна робота, що ґрунтувалась на запропонованій моделі формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва, спрямовувалася на розширення інформування школярів про багатогранність соціального життя, розвиток їхніх умінь ефективно реалізовувати себе в ньому, уникати соціальних ризиків, прагнути до гармонійної взаємодії з іншими тощо.

Результати проведеної експериментальної роботи засвідчили ефективність запропонованої моделі. 50,8 % молодших підлітків з ЕГ володіють соціально адаптаційним, соціально діалогічним та соціально творчим рівнями (разом соціальної компетентності (у КГ цей показник становить 35,0 %). 55,0 % старших підлітків, які входили до ЕГ, досягли соціально адаптаційного, соціально діалогічного та соціально творчого рівнів (у контрольній групі таких учнів 38,4 %). Число старшокласників, які досягли зазначених рівнів соціальної компетентності, є

суттєво більшим в ЕГ, ніж у КГ (відповідно 74,2 % і 42,4 %). Водночас старшокласників соціально дезадаптаційного рівня в ЕГ у 2 рази менше, ніж у КГ.

Учні, які належать до соціально бажаних рівнів соціальної компетентності (соціально адаптаційний, соціально діалогічний, соціально творчий), беруть участь у громадській роботі, є лідерами в організації цікавих підлітково-молодіжних справ, розв'язанні учнівських проблем, цікавляться суспільно-громадськими процесами та беруть у них активну участь, уміють змістовно наповнити своє дозвілля. Ціннісне поле школярів цієї категорії є відображенням певного балансу між просоціальними цінностями й цінностями особистого життя. Для комунікативної сторони соціальної компетентності підлітків і старшокласників характерними є навички неконфліктного, толерантного спілкування з іншими, уміння давати адекватну оцінку людям, на основі чого вибудовувати належні міжособистісні стосунки та групову роботу. Мовлення школярів зазначених вище рівнів лексично багате, образне. Учні здатні переконувати інших, виступати перед публікою.

Дисертація не вичерпує всіх теоретичних і практичних обґрунтувань проблеми формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва. Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на поглиблене висвітлення формування різних аспектів соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва, застосування театральних методик з метою формування соціальної компетентності у процесі викладання окремих навчальних предметів, використання професійного театрального мистецтва для формування соціальної компетентності школярів. Більш ґрунтовного дослідження потребує розкриття соціально-терапевтичного потенціалу театрального мистецтва для запобігання соціальній дезадаптації учнів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Шахрай В. М. Формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва / В. М. Шахрай ; Ін-т проблем виховання НАПН України. – Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2016. – 404 с.

2. Шахрай В. М. Соціально-ціннісний аспект діяльності дитячого театру : монографія / В. М. Шахрай ; Ін-т проблем виховання АПН України, Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна» (Білоцерк. філія). – Біла Церква : Вид-во Семенка С., 2005. – 172 с.

3. Шахрай В. М. Проблеми соціальної компетентності молоді : монографія / В. М. Шахрай. – Біла Церква : БНАУ, 2009. – 115 с.

4. Шахрай В. М. Становлення соціальної компетентності особистості – вагомий чинник ефективного функціонування українського суспільства / В. М. Шахрай // Вплив глобалізаційних процесів на безпеку держави: економічний, інформаційний, соціальний та культурологічний аспекти : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. П. І. Юхименка. – К. : Ун-т «Україна», 2015. – С. 377–395.

Статті у фахових виданнях

5. Шахрай В. М. Дитячий самодіяльний театр як засіб засвоєння підлітками соціальних цінностей / В. М. Шахрай // Теоретико-методичні проблеми виховання

дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К. ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – С. 190–196.

6. Шахрай В. М. Прилучення школярів до цінностей народної культури засобами театральної творчості / В. М. Шахрай // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка. – Вип. 24. – Житомир : Вид-во Житом. держ. ун-ту, 2005. – С. 137–140.

7. Шахрай В. М. Стан естетичного виховання підлітків засобами театального мистецтва в сучасній школі / В. М. Шахрай // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 8, кн. 2. – К., 2005. – С. 102–105.

8. Шахрай В. М. Соціальна компетентність особистості в контексті розвитку українського суспільства (соціально-рольовий аспект) / В. М. Шахрай // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 13, кн. 1. – Кам'янець-Под. : Вид. Зволейко Д. Г., 2009. – С. 28–37.

9. Шахрай В. М. Засоби театального мистецтва у формуванні соціальної компетентності дітей шкільного віку // Нова педагогічна думка. – 2009. – № 4. – С. 145–148.

10. Шахрай В. М. Потенціал театального мистецтва у формуванні соціальної компетентності школярів / В. М. Шахрай // Мистецтво та освіта. – 2010. – № 1. – С. 12–15.

11. Шахрай В. М. Соціальна компетентність особистості: соціально-рольовий підхід / В. М. Шахрай // Народна освіта : електрон. наук. фахове вид. – 2010. – Вип. № 2 (11). – Режим доступу : http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/13/statti/shahrai.htm.

12. Шахрай В. М. Соціокультурна компетентність молоді: приклад регіонального дослідження / В. М. Шахрай // Освіта регіону. – 2010. – № 2. – С. 185–189.

13. Шахрай В. М. Сучасні педагогічні ідеї використання театального мистецтва у соціальному розвитку школярів / В. М. Шахрай // Нова педагогічна думка. – 2010. – № 3. – С. 116–119.

14. Шахрай В. М. Театральне мистецтво як чинник оптимізації взаємодії особистості та соціуму / В. М. Шахрай // Народна освіта : електрон. наук. фахове вид. – 2011. – Вип. № 1 (13). – Режим доступу : / В. М. Шахрай http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/13/statti/shahrai.htm

15. Шахрай В. М. Підготовка студентів до використання у майбутній соціально-педагогічній діяльності театральних методик / В. М. Шахрай // Нова педагогічна думка. – 2011. – № 2 – С. 120–122.

16. Шахрай В. М. Роль акторського тренінгу у розвитку соціальної компетентності підлітків / В. М. Шахрай // Мистецтво та освіта. – 2011. – № 2. – С. 51–55.

17. Шахрай В. М. Театральне мистецтво як профілактично-терапевтичний засіб у соціально-педагогічній роботі з підлітками та молоддю / В. М. Шахрай // Збірник наукових праць № 58. Сер.: пед. та психологічні науки / Нац. академія

Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. – С. 92–96.

18. Шахрай В. М. Потенціал інтерактивного театру у формуванні соціальної компетентності школярів / В. М. Шахрай // Соціальна педагогіка. – 2011. – № 4. – С. 48–55.

19. Шахрай В. М. Критерії та показники визначення сформованості соціальної компетентності особистості / В. М. Шахрай // Народна освіта : електрон. наук. фахове вид. – 2011. – Вип. № 3 (15). – Режим доступу : http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/15/statti/shahray.htm.

20. Шахрай В. М. Особливості організації театральної діяльності школярів з метою формування їхньої соціальної компетентності // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць. – Вип. LVIII, ч. II. – Слов'янськ : СДПУ, 2011. – С. 157–166.

21. Шахрай В. М. Педагогічні умови формування соціальної компетентності школярів засобами театального мистецтва / В. М. Шахрай // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 15, кн. 2. – Кам'янець-Под. : Вид. Зволейко Д. Г., 2011. – С. 278–288.

22. Шахрай В. М. Організація театральної діяльності школярів як засобу їх соціального розвитку в процесі навчання / В. М. Шахрай // Рідна школа. – 2012. – № 1. – С. 33–38.

23. Шахрай В. М. Профілактика соціальної дезадаптації підлітків через залучення їх до театральної діяльності / В. М. Шахрай // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2012. – № 3. – С. 39–46.

24. Шахрай В. М. Формування соціальної компетентності особистості як умови її якісної взаємодії з суспільством / В. М. Шахрай // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Пед. науки. – 2012. – № 7 (242), ч. II. – С. 53–59.

25. Шахрай В. М. Діагностика сформованості соціальної компетентності підлітків / В. М. Шахрай // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вип. 16, кн. 3. – Кам'янець-Под. : Вид. Зволейко Д. Г., 2012. – С. 331–341.

26. Шахрай В. М. Інтерналізація соціальних ролей підлітками та учнівською молоддю засобами театального мистецтва / В. М. Шахрай // Вісник Ін-ту розвитку дитини : зб. наук. праць. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 20. – С. 130–135.

27. Шахрай В. М. Використання театральної імпровізації у формуванні соціальної компетентності школярів / В. М. Шахрай // Вісник Ін-ту розвитку дитини : зб. наук. пр. Серія: Філософія, педагогіка, психологія. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 22. – С. 134–139.

Статті в іноземних виданнях

28. Шахрай В. М. Роль театральних педагогічних методів в формуванні соціальної компетентності школярів / В. М. Шахрай // Доклади Казахської академії освіти (Қазақ білім академиясының БАЯНДАМАЛАРЫ). – 2013. – № 1–2. – С. 32–38.

29. Шахрай В. М. Использование средств театрального искусства в социальном развитии школьников: возможности и проблемы / В. М. Шахрай // Педагогика и современность. – 2013. – № 5. – С. 85–92.

30. Шахрай В. М. Волонтерский подростково-молодежный театр – технология формирования социальной компетентности школьников / В. М. Шахрай // Альманах современной науки и образования. – 2013. – № 11 (78). – С. 187–191.

31. Шахрай В. М. Социально-терапевтический аспект организации театрально-игровых занятий школьников / В. М. Шахрай // Альманах современной науки и образования. – 2013. – № 12 (79). – С. 180–184.

32. Шахрай В. М. Механизмы влияния средств театрального искусства на развитие социальной компетентности школьников / В. М. Шахрай // Приволжский научный вестник. – 2014. – № 1 (29). – С. 103–108.

33. Shakhrai V. M. Actualization ideas of school theatre of the XVII–XVIII centuries in modern theatrical performances for children and young people / V. M. Shakhrai // Humanities and Social Sciences in Europe : Achievements and Perspectives. Proceedings of the 1st International symposium (December 18, 2013). Vol. 1. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. – Vienna, 2013. – P. 332–337.

Навчальні та науково-методичні видання

34. Уроки художньо-естетичного циклу в школі: навчання і виховання : посібник для вчителя / Н. Миропольська, С. Ничкало, В. Рагозіна, Л. Хлебникова, В. Шахрай. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2006. – 240 с.

35. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб / В. М. Шахрай. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 464 с. (*гриф МОН України – лист № 14/ 18.2-866 від 03.04.2006 р.*).

36. Шахрай В. М. Театр (8–12 класи) / В. М. Шахрай // Програми факультативних курсів та курсів за вибором для спеціалізованих загальноосвітніх шкіл музичного профілю (*рекомендовано МОН України – лист № 1/11-787 від 18.03.2008*). – Харків : Ранок, 2009. – С. 130–150.

37. Софія Русова і проблеми соціокультурного формування особистості в сучасних умовах : наук.-метод. посіб. / за ред.: К. В. Плівачук, В. М. Шахрай. – Біла Церква : Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ «Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна», 2006. – 80 с.

38. Шахрай В. М. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни “Превентивна педагогіка” (для студ. спец. “Соціальна робота”) / В. М. Шахрай. – Біла Церква : Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна”, 2006. – 38 с.

39. Шахрай В. М. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни “Соціалізація особистості” (для студ. спец. “Соціальна робота”) / В. М. Шахрай. – Біла Церква : Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна”, 2008. – 49 с.

40. Шахрай В. М. Методичні рекомендації до вивчення дисципліни “Технології соціальної роботи” (для студ. спец. “Соціальна робота”). – Біла Церква : Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна”, 2011. – 33 с.

Статті в інших виданнях

41. Шахрай В. М. Соціальна культура молоді / В. М. Шахрай // Соціальні орієнтації молоді м. Білої Церкви / за ред. В. М. Шахрай. – Біла Церква, 2007. – С. 21–83.

42. Шахрай В. М. Соціальна компетентність особистості в науковій літературі / В. М. Шахрай // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. пр. – К. : Ін-т соціології НАНУ, 2008. – Вип. 11. – С. 352–362.

43. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства / В. М. Шахрай // Український соціум. – 2008. – № 2 (25). – С. 123–134.

44. Шахрай В. М. Правова компетентність особистості як соціальна проблема / В. М. Шахрай // Проблеми інтеграції економіки та освіти України у світове господарство : зб. наук. пр. – Біла Церква, 2008. – Вип. 2. – С. 29–33.

45. Шахрай В. М. Сімейно-рольова компетентність молоді / В. М. Шахрай // Європейська інтеграція і перспективи розвитку економічного, соціального та інформаційного потенціалу України : зб. наук. пр. / за заг. ред. П. І. Юхименка. – Біла Церква, 2009. – Вип. 4, ч. 1. – С. 118–122.

Матеріали конференцій та семінарів

46. Шахрай В. М. Соціальна компетентність особистості: сутність поняття / В. М. Шахрай // Актуальні питання освіти та мовознавства у вищій школі : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., (Біла Церква, 19–20 жовт. 2007 р.). – Біла Церква, 2007. – С. 78–79.

47. Шахрай В. М. Соціальна компетентність молоді сучасного соціуму / В. М. Шахрай // Теоретичні та практичні проблеми економіки, освіти та прикладної лінгвістики : тези доп. X Міжнар. наук.-практ. конф., (Біла Церква, 19–20 верес. 2008 р.) / Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ «Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна». – Біла Церква, 2008. – С. 182–184.

48. Шахрай В. М. Диспозиційна основа соціальної компетентності особистості / В. М. Шахрай // Європейська інтеграція і перспективи розвитку економічного, соціального та інформаційного потенціалу України : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф., (Біла Церква, 3–5 груд. 2009 р.) / Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна””. – Біла Церква, 2009. – С. 114–115.

49. Шахрай В. М. Проблема використання театрального мистецтва як засобу соціального розвитку школярів у працях українських науковців / В. М. Шахрай // Економічні, соціальні та інформаційні проблеми розбудови державності: теорія, методологія, практика : тези доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф., (Біла Церква, 14–16 трав. 2010 р.) / Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна””. – Біла Церква, 2010. – С. 90–91.

50. Шахрай В. М. Театрально-педагогічні технології в соціальній роботі з підлітками та молоддю / В. М. Шахрай // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф., (Хмельницький, 17 листоп. 2011 р.) / Хмельн. ін-т соц. технологій Ун-ту “Україна”. – Хмельницький, 2011. – С. 310–312.

51. Шахрай В. М. Підготовка майбутніх соціальних працівників (соціальних педагогів) до використання театральних методик в професійній діяльності / В. М. Шахрай // Формування готовності соціальних працівників та соціальних педагогів до професійної діяльності : матеріали круглого столу, (Біла Церква, 17 берез. 2011 р.) / Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна»”. – Біла Церква, 2011. – С. 72–75.

52. Шахрай В. М. Умови формування соціальної компетентності школярів засобами театрального мистецтва / В. М. Шахрай // Фінанси, право та соціальні комунікації в умовах глобалізації: досвід, тенденції та перспективи розвитку : тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., (Біла Церква, 19–21 трав. 2011 р.) / Білоцерк. ін-т економіки та управління ВНЗ “Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна»”. – Біла Церква, 2011. – С. 9–10.

53. Шахрай В. М. Використання у соціальній роботі з підлітками та молоддю соціально-терапевтичного потенціалу самодіяльного театрального мистецтва / В. М. Шахрай // Соціальна робота і сучасність: теорія та практика : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 16–17 трав. 2012 р.) / укл. Б. В. Новіков, Л. М. Димитрова ; Нац. техн. ун-т України “Київ. політехн. ін-т”. – К. : НТУУ “КПІ”, 2012. – С. 284–286.

54. Шахрай В. М. Театрально-ігрова діяльність дітей як важливий засіб інклюзивної освіти / В. М. Шахрай // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі : тези доп. дванадцятої міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 21–22 листоп. 2012 р.) / Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини “Україна”. – К., 2012. – С. 246–248.

55. Шахрай В. М. Театральне мистецтво як засіб удосконалення соціальної взаємодії школярів / В. М. Шахрай // Роль педагогіки та психології в сучасному світі : зб. тез наук. робіт міжнар. наук.-практ. конф., (Львів, 16–17 листоп. 2012 р.) / Громад. організація “Львівськ. пед. спільнота”. – Львів, 2012. – С. 76–79.

56. Шахрай В. М. Проблеми формування соціальної компетентності дітей та молоді / В. М. Шахрай // Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 15 жовт. 2013 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2013. – С. 158–160.

57. Шахрай В. М. Використання ідей народної театрально-ігрової творчості в діяльності дитячого поетично-фольклорного театру / В. М. Шахрай // Етнопедагогіка: история и современность : материалы междунар. науч.-практ. конф., (Мозырь, 17–18 окт. 2013 г.) / УО МГПУ им. И. П. Шамякина. – Мозырь, 2013. – С. 243–246.

58. Шахрай В. М. До питання соціальної компетентності та способів її формування у школярів / В. М. Шахрай // Актуальні питання сучасної педагогіки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Острог, 1–2 листоп. 2013 р.). – Херсон : Вид. дім “Гельветика”, 2013. – С. 84–86.

59. Шахрай В. М. Організаційно-методичні аспекти формування соціальної компетентності школярів засобами театрального мистецтва / В. М. Шахрай // Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 15 трав. 2014 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук ; Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2014. – С. 128–131.

60. Шахрай В. М. Роль волонтерського підлітково-молодіжного театру в формуванні соціальної компетентності школярів / В. М. Шахрай // Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали четвертої міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 17 листоп. 2014 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук ; Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2014. – С. 107–109.

61. Шахрай В. М. Роль школи у формуванні соціальної компетентності дітей / В. М. Шахрай // Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали п'ятої міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 25 трав. 2015 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук ; Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2015. – С. 163–165.

62. Шахрай В. М. Організація театральної-ігрової діяльності школярів з метою профілактики їхньої соціальної дезадаптації / В. М. Шахрай // Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф., (Одеса, 17 листоп. 2015 р.) / гол. ред. В. В. Корнещук ; Одес. нац. політехн. ун-т. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2015. – С. 185–187.

63. Шахрай В. М. Шкільний соціальний театр – інноваційна технологія формування соціальної компетентності підлітків і старшокласників / В. М. Шахрай // International Scientific-Practical Conference “Actual questions and problems of development of social sciences” : Conference Proceedings, June 28–30, 2016. – Kielce : Holy Cross University, 2016. – P. 136–139.

АНОТАЦІЇ

Шахрай В. М. Теоретико-методичні засади формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальностями: 13.00.05 – соціальна педагогіка; 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2016.

У дисертації уточнено сутність поняття соціальної компетентності, висвітлено її основні компоненти, з'ясовано соціальні та виховні детермінанти формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи.

Розкрито потенціал театрального мистецтва в естетизації соціального буття особистості, визначено естетико-педагогічні інструменти та механізми театрального мистецтва для формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи, доведено соціально-терапевтичну спроможність театральних засобів запобігати соціальній дезадаптації учнів.

Визначено діагностувальну процедуру (критерії, показники, методи) для вимірювання соціальної компетентності та схарактеризовано стан її сформованості в учнів основної і старшої школи. Здійснено аналіз практики застосування театральних засобів у сучасній школі з метою соціального розвитку учнів.

Запропоновано модель формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва, обґрунтовано відповідні соціально-педагогічні умови, виокремлено різновиди театральних педагогічних робіт зі школярами.

Розроблено змістово-методичне забезпечення формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва.

Здійснено експериментальну перевірку моделі формування соціальної компетентності учнів основної і старшої школи засобами театрального мистецтва, запропоновано шляхи підвищення театрально-педагогічної культури працівників соціально-виховної сфери з метою удосконалення процесу формування соціальної компетентності школярів.

Ключові слова: соціальна компетентність, театральне мистецтво, театральнo-ігрова діяльність, основна школа, старша школа, формування, методи, шкільний соціально-центрований театр, рівні сформованості, соціальна взаємодія.

Шахрай В. М. Теоретико-методические основы формирования социальной компетентности учащихся основной и старшей школы средствами театрального искусства. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальностям: 13.00.05 – социальная педагогика; 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2016.

В диссертации отражены научные подходы к пониманию содержания социальной компетентности, ее роли в развитии личности современного общества. Уточнено понятие социальной компетентности как целостного интегративного личностного образования, совокупности социальных знаний, умений, ценностей, опыта, обеспечивающих гармоничное взаимодействие человека и общества (прежде всего путем усвоения ведущих социальных ролей, эффективного решения социально-проблемных ситуаций), самореализацию и социальное творчество, отражая качественную ступень социализированности индивида.

Определена структура социальной компетентности как единства и взаимообусловленности компонентов – статусно-ролевого, ценностно-диспозиционного, коммуникативного; охарактеризована роль каждого из них в успешном социальном развитии личности.

Обоснована значимость интернализации подростками и старшеклассниками главных социальных ролей, определяющих содержание формирования социальной компетентности учащихся основной и старшей школы в контексте развития украинского общества. Проанализированы педагогические идеи о принципах современного воспитания, взгляды на пути, методы, средства формирования социальной компетентности школьников, выявлены возможности формирования социальной компетентности подростков и старшеклассников в общеобразовательной школе как ведущей социально-воспитательной институции.

Раскрыт потенциал театрального искусства в эстетизации социального бытия личности, выяснены эстетико-педагогические инструменты театрального искусства в формировании социальной компетентности подростков и старшеклассников: театральная игра; театральная группа (коллектив) как педагогически созданная социальная среда; драматическая составляющая театральных действий (при условии надлежащего качества и содержательности); организационно-методическая система подготовки театральных постановок; комплекс различных видов искусства.

Выявлены социально-терапевтические и профилактические возможности театрального искусства, обозначены каналы социально-терапевтического воздействия самодеятельного театра на личность: катарсический, ролевой, творческий, аналитико-проектировочный, практико-проверочный, эмоционально-чувственный, коммуникативно-групповой.

Определена диагностическая процедура для измерения сформированности социальной компетентности учащихся основной и старшей школы: критерии (когнитивный, эмоциональный, деятельностный, рефлексивный), их показатели, методы исследования. На основе результатов констатирующего этапа педагогического эксперимента установлены уровни сформированности социальной компетентности подростков и старшеклассников: социально творческий, социально диалогический, социально адаптационный, социально аморфный, социально дезадаптационный. Проанализирована практика применения театрально-игровых средств в современной школе с целью социального развития учащихся.

Предложена модель формирования социальной компетентности учащихся основной и старшей школы средствами театрального искусства, которая содержит теоретическую, организационно-методическую и диагностическую составляющие. Обоснованы социально-педагогические условия формирования социальной компетентности учащихся основной и старшей школы средствами театрального искусства: повышение уровня театрально-педагогической культуры коллектива школы; технологизация процесса использования театрального искусства в школьной практике; сотрудничество общеобразовательной школы с другими институтами социального воспитания, обществом в организации театрально-игровой деятельности школьников; сочетание театрального искусства и методов психотерапии в процессе социального развития школьников.

Разработано содержательно-методическое обеспечение процесса формирования социальной компетентности учащихся основной и старшей школы средствами театрального искусства. Охарактеризованы методы, формы, содержание и виды театрально-педагогической работы в школе: организация театрально-игровой деятельности учащихся через подготовку спектаклей по драматическим произведениям, литературным композициям; функционирование школьного социально-центрированного театра, поднимающего социально-групповые проблемы; использование театрально-игровых методов и приемов в процессе изучения учебных дисциплин; привлечение к театрально-игровой деятельности школьников, находящихся на разных стадиях дезадаптации.

Осуществлена экспериментальная проверка модели формирования социальной компетентности учащихся основной и старшей школы средствами театрального искусства. Предложены пути повышения театрально-педагогической культуры работников социально-воспитательной сферы.

Ключевые слова: социальная компетентность, театральное искусство, театрально-игровая деятельность, основная школа, старшая школа, формирование, методы, школьный социально-центрированный театр, уровни сформированности, социальное взаимодействие.

Shakhrai V. M. Theoretical and Methodical Bases of Formation of Social Competence of Main and High School Pupils by Means of Theatrical Art. – Printed as manuscript.

Dissertation for a scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences in specialities: 13.00.05 – Social Pedagogy; 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

In this work, the nature and importance of social competence as an integrative quality of personality are established, the main components of social competence are identified, and pedagogical bases of formation of social competence in teenagers and seniors at secondary school as a leading social and educational institution are presented.

The potential of theatrical art in the aesthetization of a personality's social existence is revealed; aesthetical and pedagogical instruments and mechanisms of theatrical art in the formation of social competence of main, high school pupils are defined; the social and therapeutic capacity of theatrical and artistic means in prevention of pupils' social disadaptation is discovered.

Diagnostic tools to specify the formation levels of social competence of main and high school pupils are substantiated; the analysis of theatrical-play means usage at modern school aimed at pupils' social development has been made.

A model of formation of social competence in main and high school pupils by means of theatric art is developed; social and pedagogical conditions, content, forms, methods, types of theatric-pedagogical work with pupils are determined. The suggested model's efficiency has been experimentally tested; some proposals to improve theatric-pedagogical culture of social-educational sphere participants with the aim to develop the formation of pupils' social competence are stated.

Keywords: social competence, theatric art, theatric-play activity, main school, high school, formation, methods, school social theatre, formation levels, social interaction.

Підписано до друку 21.11.2016 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 92.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua